

SCHWARTZERNE

I SVÆRTEGADE

JØRGEN BAST

SCHWARTZERNE

I SVÆRTEGADE

KØBENHAVN

1951

INDLEDNING

NÅR firmaet I. G. Schwartz & Søn nu fylder 150 år, så er det jo til dels en helt anden virksomhed, der fejrer dagen, end den, hvortil den indvandrede kunstdrejer Johan Adam Schwartz den 9. februar 1801 fik borgerbrev. Tilbage er dog både kunstdrejerværkstedet og den fornemme butik, hvorfra så mange smukke arbejder forhandles – og man kan vel sige, at når det pietetsfuldt er lykkedes til pryd for København og til glæde for dansk kunsthåndværk at bevare så meget af de gamle Schwartz'ers oprindelige virksomhed, så er det indtægterne fra etablisementets nye grene, man kan takke derfor.

I. G. Schwartz & Søn har bidraget så meget til dansk skønvirkes udvikling, at der alene her er grund nok til at se tilbage over de svundne 150 år, men det må jo heller ikke glemmes, at adskillige af slægtens mænd, hvem deres forretning havde gjort økonomisk uafhængige, benyttede så at sige al deres fritid til en betydelig indsats i vort offentlige liv.

Det har i dette lille skrift kun været muligt at omtale de af slægten, der direkte havde med virksomheden i Sværtegade at gøre, men der er måske på denne plads lige grund til at nævne, at Johan Georg Schwartz' brodersøn, Otto Georg Schwartz, borgmester i Skagen, blev gift med overkirurg, professor, etatsråd S. E. Larsens datter Albertine, der som Alba Schwartz vandt berømmelse med sit statelige og levende værk, »Skagen før og nu«, og en lang række romaner, hvoraf en, »Skilsmisens børn«, endda for nylig er blevet filmatiseret.

Hertil kommer, at de gamle værksteder og butikken i Sværtegade, det hele milieu, repræsenterer et sådant stykke Københavnshistorie, at der kaldes på en kreds langt videre end den, der føler sig direkte interesseret i firmaets udvikling.

På de efterfølgende blade vil man finde en række spredte træk af alt dette, ikke en strengt kronologisk skildring, men et forsøg på gennem

BER-PRÆSIDENT BORGEMESTERE og RAAD,

udi den Kongelige Residence-Stad Kiöbenhavn,

Gjøre vitterligt: At Aar 1801 den 9. Februar

er for os her udi Raadstuen fremkommen *Johan Adam*

Schwartz, fød i Tjeldsland, som for Tjeldslands
blev indtegnet

Og efter at han sin Eed om Huldskab, Lydighed og anden Pligt,
som han **Hans Kongelige Majestet**, vores
Allernaadigste **Arve-Konge og Herre**, det ganske
Kongelige Arve-Huus, denne Stads Magistrat og
sine Medborgere var skyldig at bevise, havde aflagt, er han
for een denne Stads Borger bleven antagen, saa at han sin

Næring og Biering med lige Privilegier og Friheder som andre
hans Medborgere

Siens Adreijer

her i Staden kan søge og nyde.

Dets til Bekræftelse under Stadens Segl og Raadstue-Skrive-
rens Haand.

Datum Kløbenhavn Raadstue ut supra.

A. M. W.
Jonst. Raadstue-Skrive

skiftende forhold og begivenheder at skitsere en gades, en virksomheds og en families historie i Kongens København i det 19. århundrede.

Som kilder har for en stor del været anvendt papirer og udklip, som i forretningens arkiv har overlevet de store omskiftelser, men iøvrigt er der trukket på C. Nyrops nekrolog over Johan Adam Schwartz II i »Månedsskrift for tekniske Meddelelser« udgivet af Industriforeningen i København (1875), J. Davidsens »Fra det gamle Kongens København« (Gyldendal 1910), Dansk Biografisk Leksikon (J. H. Schultz' forlag 1941), Minderrige Huse (Kraks Vejviser 1922), Hugo Mathiessens »Københavnske gader 1728-1795« (M. P. Madsens boghandel 1924), »København Før og Nu«, (Alfred G. Hassings forlag 1949), Villads Christensens »København i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes tid« (G. E. C. Gads forlag 1912), foruden mange numre af Berlingske Tidende, Illustreret Tidende og Fædrelandet.

Men den store glæde på 150 års dagen turde dog være den, at det gamle hus Sværtegade nr. 3 stadig knejser i hjertet af København som et af de smukke og stolte vidnesbyrd om sammenhængen og ukueligheden i byens liv.

DEN GODE, GAMLE SVÆRTEGADE

KØBENHAVN er blevet en millionby med betonhuse, med neonlys, med brede, asfalterede gader, med en evigt jagende menneskemængde – men rundt om i den indre by, i kvartererne bag voldene, finder man stadig stumper af det gamle København, af »Kongens København«, som det så smukt hed i modsætning til Storkøbenhavn.

Man har hugget svært ind på disse gamle bydele, man har mishandlet dem, man har saneret, man har bygget om, gamle stræder er blevet lukket, nye gader er blevet åbnet, men det er et sejlivet væsen, dette ældgamle København.

Det ville være tåbeligt at påstå, at ikke mange af disse forandringer har været bydende nødvendige og til byens gavn – men man kan som gammel københavner alligevel ikke lade være med af hjertet at glæde sig over hver gammel gade, der endnu trækker sin linje i bybilledet, hvert gammelt stræde, der endnu ligger i mystisk halvllys, hvert gammelt hus, der endnu knejser, enten med bindingsværk eller med en rolig facade fra det 18. århundrede. Man kan ikke lade være med at elske disse bindeled mellem vort moderne, rastløse København og en anden tid, der måske nok var primitivere, uretfærdigere og mindre hygiejnisk, men fra hvilken vi også mærker en fortryllende luftning af idyllen og de patriarkalske livsformer.

Det grimme er slugt af årene, der gik, det smukke og fine er blevet hængende i erindringen med en anelse af duftvaudeville.

Det er altid en oplevelse på en vandring at søge hen til disse gamle kvarterer – men helst går man der i den underfulde time, da dagens lys endnu ikke er slukket, men de første lygter alligevel begyndt at brænde.

Pariserne er så stolte af deres blå time, men den er ikke mere fyldt med stemning end en sådan skumringstime i det gamle København, da det er, som om huse og gader vågner til nyt liv, og man venter at se kalve-

krøs, krinoliner, broderede silkeveste, allongeparykker og forgyldte bærestole omkring sig.

Så at sige som et grænseland mellem nyt og gammelt ligger på en sådan vandring Sværtegade. Den ene side er nu næsten helt optaget af Berlingske Tidendes moderne bladfabrik, men den anden side holder endnu stand med sine gamle, grå huse, af hvilke flere endda er fredet i klasse B, således at vi har håb om, at dette bybillede må blive bevaret et godt stykke ud i fremtiden.

SVÆRTEGADE – det er et navn, der sætter fantasien i bevægelse, men den har ikke altid båret det. I den fjerne middelalder var passagen, hvor Sværtegade nu ligger, en såkaldt »byens rende«, altså et led i spildevandsafløbet og dannede en af grænselinjerne for Santa Claras Kloster med det herlige område, hvor de såkaldte Clarissa-søstre holdt til, og så sent som i 1577 omtales gaden da som »thet liidet strede, som løber ud mod Clara Mynthermuur«.

Så blev klostret nedlagt, dets bygninger blev nedrevet i tiden fra 1631 til 1650, og der opstod et vildnis af stalde, materialskure og værksteder til håndværkere som grovsmede, kleinsmede, snedkere og gørtlere, hvoraf mange indrettede deres boliger i forbindelse med deres arbejdssteder.

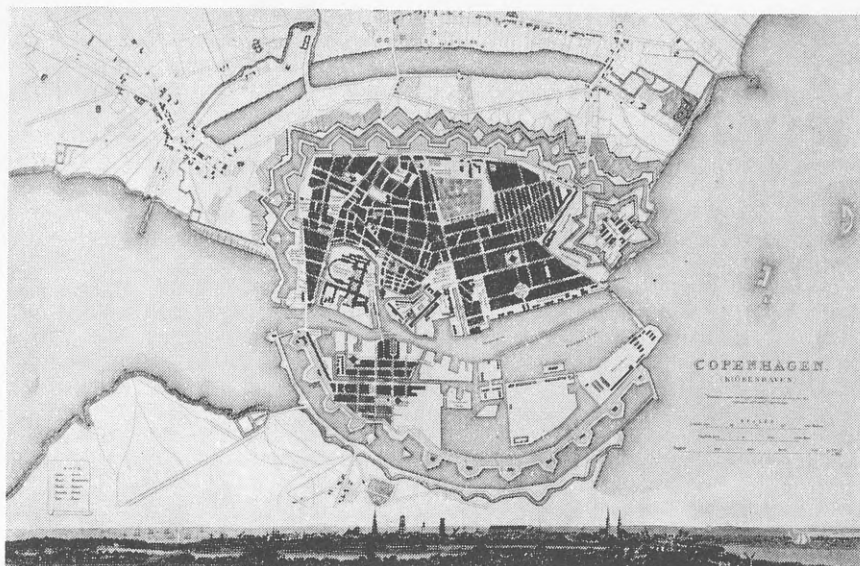
Der opstod da også en række smøger, der fra dette vildnis førte ud til de fire gader, der oprindeligt havde afgrænset klosterarealet: Møntergade, Gammel Mønt, Pilestræde og den nuværende Sværtegade.

Ved den sidste havde mange smede og gørtlere slået sig ned. Røgfylt steg den tunge luft fra disse virksomheder – mod en himmel, der var blygrå af mange andre røgsøjler – og ud fra disse værksteder vrimlede det med svære, sodsværtede mænd – og der er derfor intet at sige til, at mange opfattede gadenavnet som en folkevittighed udledet af dette syn. Der er dog mange byhistorikere, der ikke vil anerkende dette, men er mere tilbøjelige til at mene, at navnet er udledet af byens meget snavsede rende, omtrent på samme måde som navnet »Skidenstræde« er blevet til.

Der var imidlertid endnu et stykke frem til det nuværende navn, for i 1661 finder vi den omtalt som Gjæthus Gade efter det »Gjæthus« eller kanon- og klokkestøberi, der her havde til huse.

I 1728 skete der imidlertid i København en begivenhed, der skulle få afgørende betydning for store dele af byen, og deriblandt også Sværtegade.

Om aftenen den 20. oktober slog luerne pludselig ud af taget på »Signe salig Bøye Hansens Hus« på hjørnet af Lille Sct. Clemensstræde og Vestervold. Branden udbrød i en storm fra sydvest, den bredte sig med lynets

Engelsk kort over København 1801.

hast – og da man tre dage senere var herre over den, var en trediedel af byen lagt i aske. Deriblandt altså også Sværtegade.

Det var et gammelt, brandfarligt, uhygiejnisk stykke København, der gik op i flammer – og det var kun naturligt, at man straks efter branden tog store beslutninger om, at nu skulle der opstå et renfærdigt og brandsikkert stykke by. Sidst på året lå der da også udarbejdet store planer om bredere gader o. s. v., men da de skulle føres ud i livet, strandede det på grundejernes angst for at komme til at miste penge, og de nedbrændte kvarterer genopførtes nogenlunde med de samme smalle og snørklede gader som før branden.

Sådan gik det også i Sværtegade. Den udvidelse af den, der var projekteret i »Plan over de Afbrente Pladtzer udi Kiøbenhavn med Gadernes Skickelse således som her efter skal were«, blev opgivet. De gamle velkendte hustyper rejste sig påny, men alt, hvad der havde pyntet på de gamle bindingsværkshuse, de stærkt profilerede udskæringer, de maledede knægte, bjælkehovederne, tårnene, karnapperne og billedhuggerarbejderne, forsvandt. Det var det nøgterne 18. århundrede, der rejste sig i København.

Gaden kaldtes for resten efter branden og en god tid fremefter for Reinegade eller Lille Regnegade, navne, der også har stået megen strid om.

Der var dem, der mente, at det simpelthen var en folkelig udtale af Rendegade, stadig med henblik på den gamle byrende. Og det er måske værd at bemærke, at den moderne kloak gennem Sværtegade i dag går nøjagtig, hvor den gamle byrende løb. Der er sikkert mange, der har hørt unger i de gamle gader synge remsen: »Vinde, vind nøglegarn, så fint så fint som regnegarn«, hvor det naturligvis skulle være »rendegarn«, og sådan mente man også, at gadenavnet var blevet til.

Men der er, må man lige bemærke, også dem, der har en langt mere poetisk forklaring. De siger, at navnet stammede fra den lille yndefulde plante, regnfang, men at dette så af magelige mennesker var blevet forvandlet til Rende- eller Regnegade.

Nå, Regnegadenavnet blev efterhånden overført på andre gader, og Sværtegade blev det almindeligt anvendte. Det har dog været lige på nipet til, at den endnu en gang blev døbt om. I året 1876 fik Sværtegades grundejere fine fornemmelser og indsendte til magistraten et ansøgende om at få lov til at omdøbe gaden til Ny Kronprinsensgade, da den jo lå i forlængelse af den i 1785 anlagte Kronprinsensgade (opkaldt efter den senere Frederik VI), men heldigvis kom der afslag.

Sværtegade var det – og Sværtegade blev det.

Stort set udviklede Sværtegade sig efter den store brand til en levende handels- og håndværksgade, men den har også fået sin plads i nordens åndshistorie – gennem det berømte nr. 7, hvor »Det norske Selskab« i så mange år havde til huse. Da huset ejes af I. G. Schwartz & Søn, hører dets skæbne på en måde sammen med etablissementets.

Kaffehusene var kommet på mode i Christian VII's tid, og de holdtes hovedsagelig af djærve madammer, hvoraf de berømteste var madam Neergaard i Badstuestræde og madam Juel i Sværtegade 7.

Mellem disse to kaffehuse delte tidens skønånder sig i skarpt adskilte partier, mellem hvilke der ofte udkæmpedes hele fejder. Hos madam Neergaard kom de, der satte Ewald højt som digter, mens hans modstandere, der for en stor del bestod af nordmænd, samledes hos madam Juel.

De berømteste fejder stod om Ewalds »Rolf Krage« og nordmanden Bredals »Tronfølgen i Sidon« – og et vist indtryk af det hele får man gennem Ewalds »De brutale klappere«.

Men her er det altså madam Juel i Sværtegade, det gælder. Her kom mænd som Johan Norddahl Brun, Ove Gjerløv Meyer, Brødrene Wibe, den største af dem alle, Johan Herman Wessel, Edvard Colbjørnsen og mange andre.

Det rygtedes hurtigt i byen, at hos madam Juel gik det livligt til, og man søgte at få del i lystigheden, men oftest uden held. Stamgæsterne følte sig som en klub, og berømt er den dag i dag det lille improviserede digt, hvormed Wessel modtog en hestehandler, der havde søgt at trænge sig på:

*Den mand, som sælger heste,
Han gjorde vist det bedste,
Ifald han gik sin vej,
Thi man ham lider ej.*

Det var da ikke så underligt, at den faste stok følte trang til at have det helt for sig selv, og man etablerede i særlige lokaler »Det norske Selskab«. På husets facade ser man en mindeplade med følgende indskrift:

*I dette hus havde Norske selskab sine lokaler
1775–1813.
Opsat af Norske Selskab i Christiania i 1918.*

Og i den overdækkede svalegang på 1. sal kan man endnu sætte sig ind i, hvordan de norske studenter og skønånder samledes.

Oprindelig havde man vel bare tænkt sig at prokulere og debattere i ro og fred, men efterhånden fik selskabet en mere litterær karakter. Der blev afholdt litterære vædekampe, og selskabet anmeldte sig som udgiver af skrifter, der skyldtes de mere fremragende medlemmer. I det hele taget skal man ikke undervurdere den indflydelse, dette sted kom til at øve på smagen i Danmark.

Et medlem var vor flittige litterat, Knud Lyhne Rahbek, der beskæftiger sig meget med det i sine erindringer. Han har også sat et smukt mindesmærke for madam Juel, der var som en mor for medlemmerne og var »behagelig og forstandig i omgang«. Hendes fødselsdag den 9. februar var da også en af klubbens store dage med punchebollen fremme og en særlig sang skrevet til hende på fødselsdagen. Således skrev selveste Wessel en gang:

*Bliv, søde madam Juel, mod al forventning rig,
og henlev dette år og mange lykkelig,
så at vi længe må den sjældne lykke nyde,
at finde Nordmands sjæl logeret hos en jyde.*

Det er altså over hundrede år siden, at Norske Selskab havde til huse i nr. 7, men helt er det aldrig blevet glemt; beværtningen i den høje stue kalder sig stadig »Wessels Kro«, og med mellemrum er det sket, at man har prøvet på at genopvække ånden fra den store humorists dage, som da digteren Siegfred Pedersen, der er blevet kaldt »vor tids Wessel«, optrådte som krofar.

Andre berømte navne har gennem tiderne været knyttet til Sværtegade. Lige ved siden af Wessels Kro, i nr. 5, boede i en lang årrække digteren Ludvig Bødtcher, og overfor i nr. 6 boede i begyndelsen af trediverne en vis ung premier lieutenant Edv. Suenson, der mange år senere som admiral vandt søslaget ved Helgoland.

Men det er et bestemt hus, der er målet for vor vandring. Det er den smukke store grå bygning, der bærer navnet nr. 3.

I. G. Schwartz & Søn A/S, grundlagt 1801, står der over porten, og hen over facaden med store bogstaver: I. G. Schwartz & Søn nr. 170.

Alene dette tal fører os ind i mysteriet om de gamle københavnske huses nummerering. Dette nr. 170 er det nye matrikelnummer i det såkaldte Købmager Kvarter, men i de gamle dokumenter vil man tillige se huset opført som nr. 96 i Sværtegade. Alt det lader vi ligge, vi holder os til, at vi står foran nr. 3 i Sværtegade – og nu da porten er åben, ser vi ind i en gård så dyb, at den næsten minder om en gade med sine smukke bindingsværkshuse, sine grønne træer, ja, man kan vanskeligt tænke sig et mere romantisk udsnit af svundne tiders København, og man står med en dyb følelse af, hvorledes slægt efter slægt her har levet og arbejdet og været med til at bygge på Danmarks hus.

Dets historie går endda længere tilbage end til perioden, da I. G. Schwartz & Søn har haft til huse der. Endnu ligger i de gamle arkiver det første skøde på ejendommen fra 1735 og med den brave murmester Gotfried Schuster som ejer.

Her var et af de huse, der blev opført efter den store brand i 1728, og hvis man idag skulle komme til at hugge løs på en eller anden mur, får man de tydelige vidnesbyrd derom: for en stor del er huset tydeligt nok opført af de brokker, der blev tilbage efter de nedbrændte huse, men godt og solidt må man alligevel have bygget, for der står det den dag i dag med over 200 år på bagen.

Huse skiftede ofte ejere i hine tider. Det var jo år med store omvæltninger og store sociale forskydninger – og ejendommen Sværtegade nr. 3 dannede ingen undtagelse. Den gik fra hånd til hånd, indtil vi i et skøde

af 24. februar 1806 kan læse: Jeg undertegnede Hans Christopher Ondrup, borger og murmester her i staden, kiendes og gjør herved vitterligt at jeg til velædle hr. Johan Adam Schwartz, borger og kunstdreyer her sammesteds, haver solgt skiødet og afhændet . . . o. s. v. i den kendte og elskelige kancellistil.

Dermed havde ejendommen og det firma, der nu kan fejre sin 150 års stiftelsesdag, fundet hinanden, men selv om vi går endnu længere tilbage, til hin 9. februar 1801, da den første Schwartz fik sit borgerbrev, så behøver vi ikke at forlade Sværtegade. Vi behøver blot vende os om mod den Berlingske bladbygning. Den har også slugt det daværende nr. 95, hvor Johan Adam Schwartz begyndte, så det hele var kun en flytning over gaden. Sværtegade og Schwartz'erne hører ubrydeligt sammen – og netop fordi de blev der, fordi forretningen fik lov til støt og stille at samle mere end et århundredes patina, kan man idag sige, at den står som vogteren af Sværtegades særlige romantik.

Man behøver blot at gå ind i porten til nr. 3 og opad trappen til venstre op mod butiklokalet for at forstå det. Her står man i den københavnske butik, der måske længst har bevaret sin oprindelige skikkelse. Jo, der er kommet elektrisk lys i loftet, men de gamle smukke reoler og diske og skuffer er nøjagtig, som da butikken oprindelig blev indrettet. Nogle vil måske synes, at der er ofret lidt rigeligt med plads til ekspedienterne bag diskene med deres skatte af elfenben og skildpadde og andre ædle materialer – men da ekspeditricerne færdedes på denne plads i deres brede krinolinekjoler eller med deres højt opsatte tornyrer, var den kun nødtørftig.

Og endnu står foran disken stolen til de trætte og magelige kunder, forsynet med denne sølvplade, hvis indskrift bringer et så forunderligt pust fra en svunden tids liv og virke:

»År 1806 plantede jeg i vor gård et lille ahorntræ. År 1857, da dets top nåede op over huset, måtte det gjøre plads for vor dampkjedel. Af dette træ har min søn Adam ladet denne lænestol forfærdige til mig.

I. G. Schwartz.«

Enhver kan se, at et sådant hus har et eventyr at fortælle – eventyret om I. G. Schwartz & Søn.

DE KOM FRA DET FREMMEDE -

DANMARK havde slet ikke været det land, vi kender idag, hvis det ikke havde været for dets evne til at optage fremmedelementer i sig – slægt efter slægt fra vidt forskellige lande, Tyskland, Frankrig, Holland og i senere tider Polen, Rusland og andre østeuropæiske stater. Disse slægter har ligesom været krydderiet på den hjemlige ret.

I vidt omfang skyldtes denne drift mod Danmark store omvæltninger i Europa, politiske eller religiøse. Således bragte de store religionsstridigheder i Frankrig i det 16. og 17. århundrede os en række Huguenot-slægter, mens den store revolution bragte os nye franske emigranter. Senere har vi set de ret store skarer, der kom hertil først som følge af revolutionen i Rusland, og senere på flugt fra Nazivældet i Tyskland.

Vi har også oplevet organiseret indvandring af en helt anden art, som da Christian II under indflydelse af mor Sigbrit og Dyveke bragte hollænderne hertil – og naturligvis har Danmark også virket tillokkende på mennesker, der i almindelighed rejste ud i verden for at søge deres lykke uden at være drevet af hverken religiøs eller politisk forfølgelse. Det må i denne forbindelse ikke glemmes, at Danmark i det 18. århundrede og et godt stykke ind i det 19. på visse måder stod Europa adskilligt nærmere, end tilfældet er idag. Danmark var jo et led i dobbeltmonarkiet, og som hertug af Slesvig-Holstein var den danske konge tillige medlem af det tyske forbund. Ude omkring skelnede man i det daglige ikke så nøje mellem de to begreber, men for mange rejse- og eventyrlystne unge mennesker i det stærkt splittede Tyskland stod dette Danmark, hvor man formodentlig kunne klare sig med sit tyske sprog, som endnu et af de mange fyrstendømmer, hvor man kunne gøre sin lykke. Det må vel siges at være under denne sidste kategori, at slægten Schwartz kom til København.

I alt fald den del af slægten, vi sætter i forbindelse med det gamle

kunstdrejerfirma stammer fra den »hochgräfllich-Isenburgische« residensstad Büdingen i nærheden af Hannau.

Her boede i midten af det 18. århundrede en brav mand, Johan Georg Schwartz, der som så mange i disse egne forenede de to stillinger, fragtmand og landbruger. Han var, hvad jo var almindeligt i de tider, velsignet med en stor børneflokk – og i spidsen for den gik to prægtige drenge, Johan Nicolaus og Johan Adam.

Johan Nicolaus gik i faderens fodspor, men Johan Adam kom i drejerlære, og det var ham, der knyttede forbindelsen med Danmark.

Det var patriarkalske tider, og øvrigheden vågede bogstaveligt over hvert af en sådan håndværkerynglings skridt. Vi synes nok, at hr. kon-torius i vore dage har bragt den store papirplage ind i vort liv, men man må såmænd ikke tro, at det var bedre i slutningen af det 18. århundrede. Man kunne bogstaveligt ikke flytte sig fra stedet uden pas og rejsetilla-delser og vandelsattester – sådan som forresten vores egen Jens Baggesen har givet en levende skildring af det i det berømte kapitel »Passet« i »Labyrinten«.

Johan Adam hørte til dem, der gemte sine papirer, og de er gået videre over i familiearkivet, hvorfor man så mange år efter kan følge hans færden. Således finder man fra den 20. september 1771, da han var tyve år gammel, et rejsebrev udstedt i hans fødeby af de »geschworne Zünft- und andere Meister der loblichen Treschler-Handwerks«, af hvilket det fremgår, at han i 2 år og 12 uger har arbejdet i byen og opført sig »treu, fleissig, stille, friedsam und ehrlich wie einem jeglichen Handwerks-Gesellen gebühret«.

Navnlig må man smile ved ordene »stille und friedsam«. Nu, den slags papirer blev sammensat efter formler med ærværdige traditioner på bagen, men stort set har karakteristiken nok været meget rammende. Her var en ung mand, der havde sat sig et mål i livet og ikke veg væk fra den lige vej.

Med sit rejsebrev i lommen drog han ud for at dygtiggøre sig, han rejste fra by til by og tog arbejde, indtil han sidst i juni 1778 indskibede sig i Lübeck for at drage til København.

Hvad der bevægede ham hertil, ved man egentlig ikke, men man kan tænke sig til det. Der var ikke så forfærdelig mange drejere i København – og en ærgerrig ung mand kunne derfor såre vel sige til sig selv, at der måtte være noget for ham at gøre i Kongens by.

Har Johan Adam ræsonneret sådan, tog han i alt fald ikke fejl! Han

Wir geschworne Ältesten und
sämtliche Mit-Meistere des Löbl.
Handwerks der Drechsler, in der
Kaiserlichen freyen Reichs-Stadt
Lübeck, bescheinigen hiemit, daß ge-
genwärtiger Gesell, Namens *Johan Adam Schwartz*

von *Pudingen* gebürtig, so *23* Jahr alt,
von Statur *mittelmäßig auch gut* Haaren ist,
bey Uns allhier *2* Jahre Wochen in Arbeit
gestanden, und sich solche Zeit über treu, fleißig, stille,
friedsam und ehrlich, wie einem jeglichen Handwerks-
Gesellen gebühret, verhalten hat, welches Wir also
attestiren, und deshalben Unsere sämtliche Mit-Meister
diesen Gesellen nach Handwerks-Gebrauch überall zu
fördern, geziemend ersuchen wollen. Lübeck, An.
1778 den *29 Junii*

Altman Hendrich Jungmann

må have været en dygtig svend, for han kom bl. a. til at arbejde hos den københavnske kunstdrejer, der på det tidspunkt nød det største ry, den meget talentfulde hof-kunstdrejer og kunstkammerforvalter Lorentz Spengler, men det var dog ikke her, han skulle få sit blivende sted.

Det fik han hos kunstdrejer Johan Friedrich Graumann, der på det tidspunkt havde til huse i Sværtegade, i nr. 95, som huset da benævnedes, lige overfor forretningens nuværende hjemsted.

Graumann, der oprindeligt havde haft sin forretning i Antonistræde, hørte ved århundredskiftet egentlig ikke til de førende kunstdrejere. Det var mænd som L. Spengler, J. O. Holm og A. Hjorth, der blev nævnt, når det drejede sig om de værksteder, hvor »fin kunstdrejer-arbejde« forfærdigedes, men efterhånden slog han sig dog op, og det nævnes i Kjøbenhavns Vejviser, at »han forfærdiger alle slags kunstdrejer-arbejder og voksede parapluier af taft og lærreder«. Man vil se, at han allerede så tidligt havde slået ind på et område, der skulle blive et af Schwartz'ernes specialiteter. Iøvrigt var han tydeligt nok en brav mand, for ved hans død blev der sat ham dette æresminde i adresseavisen: »Som menneske og borger, som husfader og ven var han lige elsket, lige agtet, thi han var ædel og pligttro, retskaffen og trofast«. Smukkere ord kan man jo vanskeligt finde om en mand.

Denne unge Johan Adam Schwartz må have haft en fornemmelse af, at i samarbejde med en sådan mand kunne han bygge sig en fremtid – og man må sige, at hans lyseste forventninger gik i opfyldelse.

Længe havde han ikke været i virksomheden, før han den 9. februar 1801 fik borgerskab som kunstdrejer, og det er ganske naturligt denne dag, som I. G. Schwartz & Søn nu fejrer. Der foreligger ikke udtrykkelige papirer derom, men man går i almindelighed ud fra, at den unge Schwartz fra denne dag var at betragte som Graumanns kompagnon.

Det var i en bevæget tid, han trådte til. Kort efter fulgte slaget på Reden, og selv om det nok betød indledningen til de mange ulykker, som forbindelsen med Napoleon skulle bringe ind over Danmark, så betød det jo også en national vækkelse, der løftede hjerterne og selv på det forretningsmæssige område gav sig udtryk i begejstret arbejde for fædrelandet.

Den 6. april 1802 havde Graumann fået en stilling, der skulle blive af betydning for firmaet fremover: han var blevet udnævnt til det Chirurgiske Akademies Drejer. Drejede instrumenter spillede den gang en helt anden rolle end i vore dage. Det var da tydeligt nok også en stilling, han ventede sig meget af, men allerede den gang var han begyndt at

skrante, og kun et par år efter, den 25. marts 1804, døde han, kun 58 år gammel.

Johan Adam Schwartz tog da en beslutning, der den gang ikke var så usædvanlig. Han giftede sig med Graumanns enke, sådan som nye indehavere af et kald på landet kunne gifte sig med præsteenken, og havde dermed sikret sig, at den virksomhed, han allerede på så mange måder betragtede som sin egen, ikke blev splittet for alle vinde.

Allerede få dage efter Graumanns død blev han hans efterfølger som drejer ved det Chirurgiske Akademie, men han gik svanger med ganske anderledes ærgerrige planer. Han følte, at den ejendom, hvor virksomheden havde til huse, var alt for snæver til alt det, han drømte om at sætte i gang, og han tog et meget dristigt skridt.

I februar 1806 købte han ejendommen overfor, hvor I. G. Schwartz & Søn bor den dag i dag, den gang kaldet nr. 96 B, idag Sværtegade nr. 3.

Det var en stor ejendom, og der skulle mange penge til. Stedet blev betalt med 13.701 rigsdaler courant, efter tidens forhold en meget stor sum, som han altså enten selv havde tjent på sin virksomhed eller fået rådighed over ved sit ægteskab med Graumanns enke.

I de store værksteder på den anden side af gaden kom der anderledes gang i tingene, og allerede i 1811 kunne man mærke, at virksomheden var ved at udvikle sig til en sand stordrift.

Da fik han nemlig efter enevoldstidens skik »privilegium« til at anlægge og drive en fiskebensfabrik til »præparation af de fra Grønland og andre steder hidrørende hvalfiskebarder«. Senere begyndte man også en import af disse for paraplyfabrikation så vigtige artikler fra U. S. A. Og i 1818 fulgte så en ny vigtig tilladelse til at »falholde alle slags kamme, som af ham selv forfærdiges«. Fabriken, som vi nu ville sige, var tydeligt nok i rig fremdrift.

Men Johan Adam stod ikke mere alene. Han havde fået en ung dygtig slægtning ved sin side.

Dermed gik det således til. Da Johan Adam sad med sin adskilligt ældre hustru, var han nok klar over, at børn kunne de ikke vente at få, og han begyndte tidligt at spekulere over, hvem der skulle føre den virksomhed, som han følte sig så inderligt knyttet til, videre, når han en gang gik bort.

Nogen regelmæssig forbindelse med sin familie havde han ikke haft gennem de mange år, siden han var sejlet fra Lübeck i 1778, men nu skrev han til en af sine brødre, den ovenfor omtalte Johan Nicolaus, og spurgte

ham, om han ikke havde en søn, der havde lyst til at lære drejerhåndværket i København.

Johan Nicolaus var tydeligt nok en fremsynet mand, for han kunne svare, at ikke alene havde han en søn, der gerne ville i drejlerlære, men en, der allerede var det!

Han havde fem sønner, det var stadig en frodig slægt, og den tredje i rækken var Johan Georg Schwartz, født den 23. februar 1789.

Som stor knægt var han gået ind i faderens bedrift. Han havde pløjet og høstet. Han havde kørt passagerer i tunge kaleshevogne, og han havde redet fragtvognerenes tunge forspandsheste op over de stejle bakker, men da han var blevet konfirmeret, havde faderen set eftertænksomt på ham og sagt: »Du skal i drejlerlære, min dreng. Som svend kan du så gøre din lykke hos din farbroder i København!«

Der blev sluttet en treårig lærekontrakt med en mester i byen, og han var allerede et stykke inde i sin læretid, da brevet kom fra København. Det fandt altså både faderen og sønnen forberedte. Kontrakten blev hævet, og i august 1805 rejste den 16-årige læredreng til København.

Man har endnu det både kønne og troskyldige brev fra Johan Nicolaus, som sønnen skulle overbringe til sin »onkel og tante« sammen med en gave bestående af tørret frugt. Det var beskedne tider. »Er ist gut erzogen«, står der bl. a. i brevet, »und hat Religion, welche jeden Wind und Wellen, jeden Feind besiegt«.

Religion havde han såvist, for han var til sin død mange år efter et ivrigt og trofast medlem af det tysk-reformerte samfund i København.

København lå nok lidt af vejen, men hovedstad var byen, og hvad moden angår, adskilligt forud for den gode residensstad Büdingen. Johan Georg mødte i et kostume, der måtte vække opsigt og munterhed i København ved sin bondskhed – for slet ikke at tale om den pisk, han bar i nakken, efter at den forlængst var forsvundet i København. Det første, farbroder Johan Adam efter en hjertelig latter måtte gøre, var at sende drengen til barberen og klædehandleren, så han kunne komme til at ligne »et kristent menneske«.

Man tør sige, at ellers var der ikke noget akavet ved ham. Man kan blive helt forpustet, når man læser om det unge menneskes løbebane i det kommende år. I 1807 blev han svend. Få måneder efter blev han mester. 1808 fik han ikke engang 20 år gammel borgerskab som kunstdrejer. Og den 30. juni 1812 blev han (kort efter at have fået dansk indfødsret) kun 23 år gammel hof-kunstdrejer. Hurtigere kunne det jo vanskeligt gå.

Men der er nu også en forklaring, der iøvrigt vidner højt om den humanitet, man kunne finde hos det danske enevældes embedsmænd. Netop i 1812 havde hans far skrevet til ham, at der var blevet indført et nyt militærsystem i Büdingen (det var under optakten til den afgørende kamp mod Napoleon), og at han, Johan Georg, ved en stedfunden lodtrækning havde fået et nummer, der betød hans øjeblikkelige indkaldelse til tjenesten. Det ville blive betragtet som desertion, hvis han blev borte.

Her måtte handles og handles hurtigt. Så fik onklen da gennemført, at han både fik dansk indfødsret og blev hof-kunstdrejer, således at man til det lille tyske fyrstendømme kunne skrive, at han som dansk borger og høj hofembedsmand umuligt kunne være de hjemlige militærlove undergivet.

Een ting tør man gå ud fra. Det var ikke udelukkende for Johan Georgs blå øjnes skyld, at hans farbroder sådan satte himmel og jord i bevægelse. Han var tydeligt nok godt tilfreds med ham og havde hårdt brug for ham i den hastigt voksende virksomhed.

Nu er vi jo vant til at forbinde navnet Schwartz netop med den kunstneriske side af drejerhåndværket. Sådan var det ikke på det tidspunkt, da den lille affære stod på. Kom det an på kunstdrejning, så var det andre navne, der var i forgrunden. Der var først og fremmest den mærkelige familie Opitz, af hvilke vore museer rummer så mange skønne arbejder, men der var også andre.

Schwartz'erne derimod nød stort ry som kirurgiske instrumentmagere og som fremstillere af, hvad man fristes til at kalde håndværkerforarbejdede masseartikler, først og fremmest altså paraplyer, parasoller og kamme.

De var fremragende tekniske dygtigheder, og de var tydeligt nok også meget dygtige forretningsfolk. Man var kommet ind i en for Danmark i økonomisk henseende meget vanskelig periode med krak på krak, der endte med den store statsbankerot. Man skulle tænke sig, at et dog til dels luksusbetonet firma som Schwartz'ernes måtte blive hårdt ramt i en sådan tid, men heraf finder man ingen antydning. Tværtimod synes de gennem hele kriseperioden at have været i stand til at udvide virksomheden – og man kan trygt sige, at onkel og nevø på denne måde ydede deres meget betydningsfulde bidrag til Danmarks økonomiske genrejsning.

ALVERDEN GIK MED PARAPLYER

SOM man vil have forstået, spillede paraplyen og dens elegante fælle parasollen en overvældende rolle for firmaets trivsel i dets første fremgangstid, og sådan skulle det længe være. Endnu i 1844, da Schwartz arrangerede en af disse udstillinger, der omfattedes med så megen opmærksomhed af Københavnerne, var de vigtigste genstande i monterne »lakerede gesteller og spraader til parapluier og parasoller«. Man vil også lægge mærke til, hvor langt hen i tiden de specielle tyske håndværksudtryk holdt sig i daglig tale.

Paraplyen, om ikke parasollen, har også sin plads i nutidens København, men stort set er det jo en rent fabriksmæssigt fremstillet, temmelig uniform genstand, det drejer sig om, noget, man nu en gang ikke kan undvære.

Ikke således i slutningen af det 18. og langt ind i det 19. århundrede. Da var en paraply en kostelig, håndgjort brugsgenstand, der var lige ved at være i familie med karet og bærestol. Man ofrede megen omtanke, megen vragen på sagen, før man hos Schwartz valgte den parasol eller paraply, der gennem mange år skulle markere, at man tilhørte beaumonten, og man var ikke tilfreds, før man drog af med det smukkeste stativ, det smukkeste betræk, og da først og fremmest det skønneste drejede elfenbenshåndtag.

Paraplyen synes at stamme fra Frankrig, hvor den dukkede op allerede på Solkongen Ludvig XIV's tid. Den opnåede aldrig at blive selve kongelighedens symbol, således som tilfældet f. ex. er i Siam og andre steder i østen, men den blev den nyttige beskytter mod regn og slud for den borgermand, der ikke havde sin bærestol. Pudsigt nok skabte dette også paraplyen visse vanskeligheder. Man begyndte at ræsonnere som så, at når en mand brugte paraply, så var det, fordi han ikke var i stand til at holde vogn . . . og så var der adskillige, der hellere lod sig gennembløde til skin-

det på deres vej gennem de overfyldte gader, end de udsatte sig for mistanken om at høre med til den fattige, vognløse hob!

Allerede før den store revolution var paraplyen dog slået igennem, og havde også bredt sig til de omliggende lande f. ex. England.

Her vakte den nye mode stort raseri hos de mange hyrekuske, fordi den berøvede dem adskillige ture . . . og kom en sådan vred hyrekusk rullende forbi en paraplybevæbnet herre, kunne det godt falde ham ind at råbe efter ham: »Pas på Jeres paraply, Franskmand! Hvorfor tager I ikke en vogn, Franskmand!«

Hvordan de københavnske hyrekuske modtog nyheden, skal jeg lade være usagt, men hertil kom paraplyen i alt fald allerede i 1760'erne. Det var jo ikke altid, man var så hurtigt med på moden i det lidt afsides København, og Johs. V. Jensen har jo endda senere påstået, at Danmark er Europas blindtarm, men paraplyen kom i alt fald hurtigt nok hertil. Nu skal det jo også siges, at vi har et klima, der måtte gøre opfindelsen særlig velkommen.

I den såkaldte »Fruentimmer- og Mand-folketidende«, et af de første forsøg på at skabe et lokalt Boulevardblad, finder man i et nummer for 1768 en skildring af »Parapluierne«, der nok skal holde de første regndråber ude fra det fineste skind . . . »Det er den største vellyst at se vore hjertens små-herrer under disse parapluis. Deres kreppe og pudrede hår kommer ikke i mindste uorden under disse skierme, ja, de er så vel forvarede under disse, som i den peeneste fruerstue, ja bedre end under den fineste himmelseng.«

Petitjournalisten er åbenbart ikke bange for at smøre tykt på, for han fortsætter: »Fortræffelige parapluis. Nu er hovederne vel forvarede i den post. Men benene. Ak, de hvide ben på en skiden gade! Hvor finder man skierme til dem?«

Ja, det spurgte man om i 1768, og det spørger man egentlig om den dag i dag. Vi går ganske vist ikke mere med »hvide ben«, altså fint-

Søren Kierkegaard med sin bomuldspeter.

*Jens Thomsen ambitionerer at
være den, der bør løfte Parapluien
høiest paa det smalle Fortoug.*

Frits Jürgensen: Herr Thomsen ambitionerer at være den der bør løfte Parapluien høiest paa det smalle Fortoug.

virkede, lange strømper op til knæbenklæderne, men hverken galoscher eller regnfrakke har helt kunnet løse problemet for os.

Når journalisten taler om vore hjertens små-herrer, så er det jo en dansk gengivelse af det franske petit-maitres, de ud-søgte lapse – og det var fra først af enhver små-herres ønske at »bære en paraplu over sit ny-accomoderede hovede«.

Det var dog først i slutningen af århundredet, at paraplyen herhjemme blev så almindelig, at den endda omtales som en landeplage. Sådan lader »Aftenposten« i 1763 en vred borgermand udbryde: »De forbandede parapløjer! havde jeg nær sagt. Se hvordan min hat ser ud. De render med disse sta-

værer og krydser gennem gaderne for en smule regn eller sne, så en ærlig mand, der hidtil har kunnet gå gennem verden uden disse regnskjermer og endda beholdt både sit helbred og sin ære, står i fare for at miste enten et øye eller taget revet af næsen«. Man kunne være sikker på at komme til at fiske hat og paryk op af rendestenen, knurrer han – og hans lille kone giver ham så inderlig ret: det er kun et par dage siden, at en »knejsdukke« rendte hendes »Dollemøse« af hende med en af disse »parapløjer eller hvad det fandenskab hedder«, dette utøj, som ikke en gang tjenestepigerne kan undvære, bare det regner en lille smule. – Nå, nu var paraplyerne den gang større end i dag og gaderne gennemgående smalle, så det er jo let at forstå, at det kunne komme til sammenstød.

De første paraplyer blev naturligvis importerede fra Frankrig som et led i det almindelige Jean-de-Franceri . . . og det gjaldt også de spinklere parasoller – men efterhånden var der adskillige drejere herhjemme, der tog arbejdet op.

Det var således ikke nogen nyhed, Schwartz'erne indførte, men de var de første, der satte tilvirkningen af paraplyer i system i København, således at man har lov at anvende ordet fabrikation om deres virksomhed.

Og Johan Adam og Johan Georg havde set rigtigt: det var ikke nogen flygtig mode. Det var noget, der var kommet for at blive. Paraplyen blev mere og mere almindelig, og man kan ligefrem følge det i datidens tegnekunst. Hvor karakteristisk er ikke Corsarens karikaturer af Søren Kierkegård med hans store »bomuldspeter« klemte op i armhulen – og hvilke mystiske manøvrer kan den store humoristiske tegner Fritz Jürgensen ikke lade sine personer foretage med deres paraplyer.

Selv i digtningen trængte paraplyen ind.

Da man skulle lave en parodi på Poul Møllers berømte digt, »Rosen blusser alt i Danas have«, måtte et af versene selvfølgelig begynde:

*Under paraply den danske bejler
med sin herligt våde pige går . . .*

og endnu nynnes mange steder Erik Bøghs gamle vise, »Det var en aften i Tivoli«, med verset:

*Og regnen strømmede ned fra sky,
der blev en jammer at høre!
Min hat var blegrød og ganske ny,
tænk blot – hvad skulle jeg gøre?
Og skilt fra tante jeg blev i vrirnen,
da kom en herre som sendt fra himlen
med paraply! med paraply!*

Det er ikke godt at vide, hvordan det er gået til, at poesien siden har forladt paraplyen, men mon det ikke skete efter, at den fra svendenes nænsomme hænder blev overladt til de følelsesløse maskiner?

Men i alt fald – paraplyen har dog holdt sig til denne dag – og ser ud til at have endnu mange slægter for sig.

Parasollen derimod synes at være svært på retur. Borte er det yndige syn fra Klampenborgs væddeløbsbane ved århundredskiftet: de smukke damer med parasollen omhyggeligt løftet i den ene hånd, mens den anden hånd fattede om den brusende nederdel, for at den ikke skulle slæbe i det fugtige græs.

Det er vel for en stor del solbrillerne og de storskyggede hatte, der har slået den ud. Og selv om man endnu kan træffe en fin, ældre dame, der kommer balancerende med sin grå eller lilla solskærm, så er der i alt fald een form for parasol, der synes helt forsvundet: det er den kotte knækparasol, som en yndefuld kvinde i sin leg kunne få næsten lige så meget ud af som af en vifte.

En af de sidste, der gik med knækparasol på de københavnske gader, var iøvrigt et medlem af familien Schwartz. Johan Adam Schwartz II's nydelige datter Augusta, gift Klein. Men det var heller ikke langt fra at vække opsigt i Sværtegade, når hun kom spadserende med sin elegante knækparasol slået op.

DEN TREDJE AF SLÆGTEN

DER er noget smukt ved at se, hvorledes tre generationer af slægten Schwartz kædes ind i hinanden i den store virksomhed. Allerede da onklen Johan Adam levede, var det, at Johan Georg gjorde sin store indsats, og mens han endnu stod i sin fulde kraft, skulle hans søn komme til og hæve firmaet til nye højder.

Johan Georg Schwartz havde været to gange gift. Hans første ægteskab blev en tragedie. Han var i 1813 blevet gift med den unge Dorthea Spendrup, men allerede året efter døde hun af brystsygen, der i hine tider slog så mange ned.

Ret længe forblev han imidlertid ikke enkemand, for da der var gået endnu et år, giftede han sig med Augusta Margrethe Frels, der iøvrigt overlevede ham.

I dette ægteskab havde han to sønner: Johan Adam, der blev født den 26. november 1820 og Otto Frederik, der fødtes den 4. november 1822.

Den yngste søn skulle komme til at gå helt andre veje, idet han blev grundlæggeren af en af Københavns største boglader, men om den ældste var det sandt, hvad han senere selv skrev, at han »fra en tidlig alder var bestemt til at indtræde i og fortsætte faderens forretning«.

Det var en kendt sag, at Johan Georg Schwartz egentlig med modvilje så på, at de unge kunstdrejere fik en opdragelse, der ikke holdt sig strengt til værkstedet, men inderst inde må han alligevel have følt, at der manglede noget både hos dem og ham. I alt fald var det ganske andre planer, han lagde for sønnens opdragelse og uddannelse.

Efter at han indtil sin konfirmation havde gået først i St. Petri tyske skole og derefter i Borgerdydsskolen, blev han ganske vist i en kort tid »sat i beskæftigelse i etablissementet«, men så åbnede der sig helt andre perspektiver for ham.

Kun 17 år blev han under opsigt af den kendte hof-guldsmed J. B.

Dalhoff sendt ud på en stor udenlandsrejse, hvori også den unge nålemager P. C. Hjorth deltog. Den gik både til Paris og London – og Dalhoff sørgede for, at han flittigt besøgte museer og fabriker og tegnede, hvad han så.

Derhjemme havde Johan Adam været ikke så lidt af en duksedreng, og til at begynde med var der så sandt heller ikke på rejsen nogen klage at rejse over hans flid og påpasselighed.

Men ungdommens blod fornægter sig ikke. De store byer berusede ham. Han fik lyst til af og til at slippe ud af arbejdets spændetrøje og nyde livet, hvor han mødte det.

Dalhoff må have været en god taktiker. Han syntes at have forudset et sådant ungdommens oprørsforsøg. Han kunne i alt fald vise den unge Schwartz et brev fra faderen – hidtil holdt i beredskab – men nu rakt ham som et slags ultimatum. I brevet pålagde faderen ham det som en pligt i et og alt helt at underordne sig Dalhoff. Det var simpelthen betingelsen for rejsens gennemførelse. Det blev et meget kort oprørsforsøg. Ved at læse brevet brød Johan Adam sammen i anger, og siden var der så sandelig ikke noget at udsætte på hans flid.

Det var også den eneste gang i sit liv, at han gjorde oprør mod arbejdets byrde og den nøje tilrettelagte levevis. Han var til sin dødsdag et af de flittigste og mest pligtopfyldende mennesker – med en dyb følelse af sit ansvar overfor sin virksomhed og sit land.

Der er ingen tvivl om, at den store rejse for ham betød en meget stærk udvikling. Ikke mindst fik han øjnene op for den æstetiske side af drejehåndværket. Det var en side, firmaet hidtil til en vis grad havde ladet ligge. Det var som tidligere nævnt helt andre navne, der her gik i spidsen.

I hans rejse kan man se begyndelsen til den nye udviklingslinie indenfor virksomheden, og hvad der var nok så vigtigt: Johan Adam så med unge og sunde øjne på det kunstneriske. Mens man hidtil ved kunstdrejning ofte havde forstået noget i høj grad kunstlet og kuriøst, så han skønheden i de rene og enkle linier.

Da han kom hjem, bød faderen ham med stor glæde velkommen tilbage til virksomheden – og han var ikke bange for til sine venner at sige, at han ikke mindst var glad for Johan Adams medarbejderskab, fordi han »trængte til en, der kunne omgaaes pen og blæk«.

Det havde hidtil ikke været nogen stærk side hos Schwartz'erne, og efterhånden som virksomheden blev større og større, blev der mere og mere brug for denne evne.

J. G. Schwartz (efter samtidig litografi).

På et helt andet felt skulle Johan Adam Schwartz iøvrigt komme til at vise, hvor godt han forstod at omgås pen og blæk. Han var endnu kun 18 år gammel, da han i bladet »Søndagen« offentliggjorde en artikel, »Noget om håndværkerskoler«, der på en såre klar og moden måde fremstillede ikke blot trangen til oprettelsen af sådanne skoler, men også de retningslinier, man burde følge.

Artiklen vakte da også den største opsigt i de kredse, til hvilke den henvendte sig, den blev taget op til debat på møder i Industriforeningen, og ud af den voksede i løbet af nogle få år Technisk Institut. Det var da også kun naturligt, at han et par år efter, ikke engang fyldt 21 år, blev valgt til suppleant i Industriforeningens repræsentantskab. Dermed havde han fået det første af de mange offentlige hverv, der side om side med arbejdet i firmaet skulle lægge så meget slid på hans skuldre, ja, vel sled ham op før tiden.

Alt imens var han stærkt optaget i Sværtegade. Måske havde han aldrig taget tid til at udføre sit mesterstykke, hvis han ikke var blevet tvunget til det. Det gamle laugsvæsen førte et utal af stridigheder med sig, og blandt andet var der gennem årtier en stærk rivaliseren mellem kunstdrejerne og trædrejerne. Da I. G. Schwartz ønskede at optage sønnen som sin kompagnon, kom man til at stå overfor en af trædrejerne fremtvunget rådstueplakat, der erklærede, at dette kun var muligt efter udført mesterstykke, og Johan Adam kunne da den 1. august 1846 fremkomme med sine mesterstykker, et skakspil og en spindel. Nogle uger efter fik han sit borgerskab, og fra 1. januar 1847 var han sin faders medinteressent.

VÆRKSTEDET I DE GODE, GAMLE DAGE

DET er en vintermorgen i Sværtegade nr. 3. Klokken er kun 4¹/₂. Det meste af den store ejendom ligger endnu hen i bælgmørke, men i den store kældersal i sidebygningen begynder et par tællepråse at blafre med deres svage, gullige flammer.

Det er læredrengenes sovesal. Vi er endnu i de patriarkalske tider, da drengene havde kost og logi hos deres mester – og de lever under en disciplin, om hvis hårdhed vore dages læredrenge næppe drømmer.

Der lå ingen grusomhed i dette system, men sådan var mester selv begyndt, sådan var han blevet hårdfør og flittig, og han kunne ikke tænke sig, at systemet ikke også skulle være godt for næste generation.

I den store sovesal var der selvfølgelig ikke fyret, men de otte læredrenge sov to og to sammen i brede senge med halmmadrasser og tordendyner. Det kunne være lidt lummert om sommeren, men det lignede i de kolde vinternætter.

Nu kl. 4¹/₂ skulle den yngste læredreng op. Det var hans arbejde at hente vand til svendene og fyre op i kakkellovne på værkstederne. Klokken 5 skulle resten af drengene af køjerne – og efter et hastigt morgenmåltid begyndte arbejdet for dem kl. 6. De tog fat sammen med de 11 svende, men mens disse fik fyraften kl. 20, så måtte drengene blive ved til kl. 22 – altså en dag på 16 timer.

Denne sene gerning var det såkaldte »fyraftensarbejde«, der spillede en stor rolle for dem. Her fik de nemlig i modsætning til om dagen betaling for deres arbejde, d. v. s. mester opbevarede disse penge, og når drengen så blev svend, fik han dem udbetalt som en samlet sum, der iøvrigt kunne være beskeden nok.

End ikke søndagen var automatisk fridag, for drengenes vedkommende kun hver anden søndag. Arbejde og atter arbejde var tidens løsen!

Det var det ikke mindst for I. G. Schwartz, der ikke selv havde kendt

andet end hårdt arbejde lige fra den dag, han kom i lære hjemme i Bùdingen.

Efterhånden som onklen blev ældre, blev det næsten udelukkende Johan Georg, der varetog forholdet til svende og drenge. Han gjorde det hårdt, men retfærdigt, og ud fra biblens ord om, at den der ikke arbejder, heller ikke bør have føde.

Han troede på arbejdets evangelium som det eneste saliggørende, men han gjorde det i og for sig på en gammeldags måde. For ham var arbejdet manuelt arbejde, og han havde svært ved at indse nytten af en teoretisk uddannelse. Det var en opfattelse, Schwartz'erne endnu havde til gode at kæmpe sig frem til.

Derfor kunne man også være sikker på en spydig bemærkning fra ham, hvis han skulle gribe en dreng med en eller anden lærebog i hånden. Hvad bildte sådan en knægt sig ind, han havde at passe sin spindel, og dermed basta!

Det skete virkelig en gang, at han gav efter for en læredrengs indtrængende bøn om at få lov til at gå på Konstacademiet, som det dengang hed, men forkyndte samtidig med stor alvor, at hvis blot een dreng mere kom med en sådan anmodning, så trak han tilladelsen tilbage. Det skete da, at en af de andre lærlinge tog mod til sig og bad om en lignende tilladelse, og trods megen gråd og klage fra drengens side lod han sin trusel blive til alvor. Der kom overhovedet ingen på akademiet!

Lige så skinsygt vågede han over, at drengene udnyttede hver dag.

Den samme dreng, der var kommet med sin forgæves bøn om at komme på akademiet, og som efter kontrakten skulle stå 6 år i lære, fik i løbet af denne tid som noget meget sjældent nogle småferier, men da de seks år var gået, og han troede, at nu slog frihedens time, fik han noget andet at vide: Han havde værs'go først at indhente samtlige feriedage, han havde haft gennem de seks år. Først da det var sket, gav I. G. Schwartz ham attest for, at hans læretid »idag« var udløbet.

Hele denne indstilling kan forekomme noget forbenet idag, men nægtes kan det ikke, at den rent håndværksmæssige kunnen blev sat højt i ære til gavn for produkternes kvalitet, en indstilling, man stundom kan synes nu er gået lidt rigeligt i glemmebogen.

Værkstedet! Det var valpladsen, hvor sejrene skulle vindes. Værkstedet! Det var stedet, hvor han regerede enevældigt. Det skulle både svende og drenge mange gange få at føle.

Ve den, der vovede at sætte sig op mod hans myndighed!

Man har et lille såre karakteristisk eksempel på, hvad der i så fald kunne ske. Det var en gang ved vintertide, at et læs kul ankom til Sværtegade nr. 3, og Schwartz beordrede samtlige læredrenge til at hjælpes med at få kullene i kælderen.

Den ældste læredreng, der næsten følte sig som svend, mente imidlertid ikke, at den slags slavearbejde tilkom ham, og til de andres forfærdelse sagde han rent ud til Schwartz, at han burde være fri.

»Er det dit alvor,« spurgte han drengen; »Ja,« kom det meget beklemt, for stædig som han var, stod han alligevel der og rystede for mester.

Uden at sige et ord gik Schwartz op på værkstedet, hen til drengens plads og tog spindelen af hans drejebænk.

De andre drenge løb ligblege hen til kammeraten: »Du er færdig,« sagde de, »mester har taget din spindel.«

Da følte han, at det var forgæves at sætte sig op mod mester, og med tårerne løbende ned ad kinderne sluttede han sig til de andre drenge, da løsningen af kullene begyndte.

Det var mester nok, at han havde sejret. Han nikkede til drengen, som ville han sige: Det var da godt, at du kom til fornuft, og gik tilbage til værkstedet og satte påny spindelen på hans drejebænk. Det var hustugt, som han altid var parat til at øve den.

Senere indførtes der blidere ordninger både for drenges og svendes vedkommende, ikke mindst hvad arbejdstiden angik, og efterhånden holdt drengene også op med at bo hos mester, men helt kunne Schwartz dog aldrig glemme sin enevældes dage. Til det sidste kunne det ske, at han i porten modtog den, der kom for sent, med en lussing, der sang langt hen ad gaden.

Man har for resten en lille historie, der ikke skal tages alt for alvorligt, men som alligevel lader en ane, hvorledes han følte sig som en lille Vorherre.

Johan Adam, hans egen søn, hørte jo gennem år til de læredrenge, der stod under hans hustugt, og det kunne hænde, at samme Johan Adam gerne ville gemme sig væk fra det hårde arbejde. Men heroverfor havde den gamle et fint instinkt, og da travede han gennem lokalerne, og som Vorherre i paradiset have råbte han med mellemrum: »Adam, wo bist du?«

Hele den gammeldags, puritanske håndværkerånd er i den lille scene.

Med afkortningen af arbejdstiden gik det dog kun langsomt. Fra et så sent tidspunkt som den 31. december 1864 har man nedestående bekendtgørelse til arbejderne:

J. G. Schwartz & Søn's Etablissement.

Fra den 2. Januar 1865 forandres Arbejdstiden saaledes, at den bliver eens hele Aaret igjennem, nemlig

fra Kl. 7 Morgen til Kl. 8 Aften,

(Frokost $8\frac{1}{2}$ -9, Middag $1-2\frac{1}{4}$, Vesperkost $4\frac{1}{2}$ -5),

dog forstaaes dette saaledes, at man maa indfinde sig saa betids, at Arbejdet kan være i Gang præcis til den anførte Tid.

Den, der ikke er tilstede ved sit Arbejde til den nævnte Tid, men kommer for silde, maa tilskrive sig det selv, at der i Afregningen fradrages ham for hver Gang 8 Sk., hvilke opsamles, som Bidrag til et Fond til Bedste for Etablissementets gamle Arbejdere.

Søn- og Helligdagene ere Værkstederne lukkede.

Afregning finder herefter Sted Fredag Aften.

Den 31. December 1864.

Fra kl. 7 morgen til kl. 8 aften tog sig jo drabeligt ud på papiret, men som man vil se, var der adskillige pauser i dagens løb, og navnlig pausen til »Vesperkost« var meget påskønnet af arbejderne.

Det var først ind i det nye århundrede, at agitationen for en kortere arbejdstid tog fat – under devisen: Otte timers arbejde – Otte timers frihed – Otte timers hvile.

Med alle disse forandringer gled det patriarkalske forhold mellem mester på den ene side og svende og drenge på den anden mere og mere i baggrunden, men det håndværksmæssige, der var over arbejdet hos I. G. Schwartz & Søn, gjorde, at folkene dog bevarede et helt anderledes fortroligt forhold til virksomheden, end arbejderne på de store fabrikker.

I DE LANGE PIBERS TID

MAN kan sige, at paraplyen lyser som et symbol over den første periode i Schwartz'ernes historie – men den skulle snart få en anden genstand ved siden af sig: tobakspiben.

Når netop I. G. Schwartz & Søn fik så grundfæstet et ry hos de københavnske piberygere, hang det måske sammen med, at fabrikationen for alvor tog fart, da Johan Adam Schwartz vendte hjem fra sin store udenlandsrejse og bragte med sig sin dybere forståelse af det rent kunstneriske ved drejerhåndværket. De Schwartz'ske piber var ikke blot teknisk fuldendte, men hele kunstværker.

»Den er fra Schwartz!«. Det var så nogenlunde den stolteste bemærkning, en passioneret ryger kunne komme med, når han viste sin nyerhvervede pibe frem for sine venner.

Også idag er det en vigtig sag for et mandfolk at vælge sig sine piber, men nu i Briarpibernes tidsalder går det jo forholdsvis let hos tobakshandleren.

I de gode, gamle dage var piben en samvittighedssag mellem kunden og drejeren, og man aflagde adskillige besøg i butikken i den høje stue i Sværtegade og beså udvalget gang på gang, indtil man endelig bestemte sig – enten det nu blev for en almindelig lang pibe med nydeligt forarbejdet hoved og fine drejede forsiringer på røret – eller et af de patenter, som Schwartz'erne satte en ære i. Berømtest var her spiralpiben med spiralen der skubbede tobakken til vejrs i hovedet, efterhånden som den blev røget. Stor vægt lagde man også på pibehovedet, der kunne renses nemt.

Hvornår kom tobakken egentlig til Danmark? Det har man ofte debatteret, men man er vel på den sikre side, når man siger, at den blev bragt hertil af søfolk omkring ved år 1600. Populærest var den hollandske tobak, og hvem glemmer nogensinde den gamle påskrift på tobaksposerne: De beste Tabac under de Sonne?

Til at begynde med var kridtpiberne de almindeligste, men det var jo skrøbelige varer, og efterhånden følte man trang til noget solidere. Gennem mange eksperimenter opstod vore bedstefædres lange piber med deres ofte bøjelige rør og deres hoveder af træ eller porcellæn.

Da først kunstdrejerne fik fat på piberne, blev de hurtigt til hele kunstværker. Hver lille del var forfærdiget med stor kunstfærdighed, og det var typisk nok, at da den lange pibe havde sin glansperiode, kunne en drejerslærling overhovedet ikke blive svend uden at have vist, at han var mand for at lave en god pibe.

Men der kom hurtigt et tredje materiale til, som man lærte at sætte højt i ære, og som ikke har mistet sin anseelse til denne dag. Der er stadig noget særligt ved en merskumspibe.

Det danske navn er jo tydeligt nok en forvanskning af det tyske Meerschäum, der igen er betegnelsen på et mineral, der findes i Lilleasien. Med havet har det intet at gøre, men i sin oprindelige form siges mineralet at bringe skumflager i erindring.

Det var en ungarsk skomagere ved navn Karl Kevates, der efter traditionen opfandt merskumspiben for et par hundrede år siden. En grev Andrassy, der var fanatisk piberyger, havde været i Tyrkiet og fået en klump af det mærkelige mineral med hjem. Nu bad han den fingernemme Kovates om at skære sig et pibehoved af det. Det gjorde han, og det viste sig ikke alene at være behageligt at ryge af den, men ved rigtig tilrøgning fik mineralet en underskøn brun farve, som man endda kunne forbedre ved at stryge hovedet med voks, oprindelig skomagervoks, sådan som Kovates havde gjort, men i vore dage vist nok mest bivoks.

Grev Andrassys pibe vakte stor opsigt, mange efterlignede den, og det var kun naturligt, at Habsburgmonarkiet med dets hovedstad Wien i mange tider var midtpunktet for hele merskumskulturen.

Men moden bredte sig også til den øvrige verden. I Tyskland var det byen Buhla i Thüringen, der blev hovedstedet for fabrikationen af merskumspiber – og med denne by stod da også Schwartz'erne i stadig forbindelse.

Nu har den lange pibe næsten helt måttet vige for Briarpiben, men der er dog stadig folk, der holder på det gode gamle, som f. ex. Poul Reumert, som man privat næsten ikke kan tænke sig uden den lange, hyggelige pibe. Også Johannes Poulsen holdt ved siden af Briar'en fast ved den lange pibe – og var til det sidste kunde i Sværtegade.

Med sine piber og paraplyer og parasoller og knækparasoller henvendte

forretningen sig til en meget stor kreds af københavnske kunder, og på visse tider af året, især hen under jul, kunne der være et sådant tilløb, at der dannedes kø hen ad gaden.

Store tider oprandt også omkring terminen, når landadelen og godsejerne kom til byen for at ordne de vanskelige pengesager og samtidig skulle sørge for indkøb eller reparation i Sværtegade. Så at sige fra alle godserne var der folk, der var trofaste kunder – og en slægt som Bille-Braherne spiller f. ex. en stor rolle i de gamle hovedbøger.

Kongelige kunder kom også langt frem i tiden, som Frederik VIII, der jo næsten var utænkelig uden sin omhyggeligt sammenrullede paraply, et passende våben for den sande borgerkonge, og hans gemalinde, dronning Louise, der altid foretrak elfbenshåndtag på sine paraplyer, sirligt drejede skulle de være, før hun var tilfreds.

Der kunne også komme besøg fra Det Kgl. Teater, hvorfra man spurgte efter rekvisitter til et eller andet stykke, f. ex. knækparasoller, der straks med deres lyse farver og kokette faconer bragte sommerstemning ind over et optrin.

Og endelig havde forretningen på endnu et område en nær forbindelse med det københavnske liv gennem skiftende generationer. En af specialiteterne var forarbejdelsen af billardkugler, og de spredtes til næsten alle de billardcafeer og billard-saloner, der fandtes i København.

Der er altid en intim forbindelse mellem en by og dens forretninger, men det idylliske liv med næsten familieagtigt præg, der kunne udfolde sig foran disken i butikken i Sværtegade, det kender vi alligevel ikke mere i København.

EN MANDS GERNING

SØNDAG DEN 10. MARTS 1872 ringede det på døren til J. A. Schwartz's lejlighed på anden sal i Sværtegade, og kunstdrejeren gik selv ud og lukkede op.

Hvem han egentlig havde ventet på en sådan søndag morgen er svært at sige, men i alt fald ikke den skare, han så. Det var tydeligt nok en deputation af festligt klædte medborgere, som han alle kendte, med voksdugsfabrikant J. E. Meyer i spidsen.

Han kunne jo nok forstå, at en sådan deputation kun kunne have eet formål, overbringelsen af en eller anden hædersgave eller hædersbevis, og han, hvis fornemste karaktertræk var en dyb beskedenhed, kom uvilkårlig til at ryste over hele kroppen. »Vil de herrer ikke komme indenfor«, sagde han usikkert og førte dem ind i sin lejlighed, af hvilken der gik ry over hele København, men som kun få havde fået at se, fordi den tilbagetrukne J. A. Schwartz så at sige aldrig så mennesker hos sig.

Der var ædle parketgulve, der var paneler og døre af sjældne, afvekslende, omhyggeligt udvalgte træsorter. Der var noget den gang meget sjældent: et udmærket virkende centralvarme- og ventilationssystem. Når man trådte på en knap i gulvet, sprang døre op af sig selv. For jævne københavnske borgere måtte den lejlighed stå som et raffineret teknisk vidunder.

J. A. Schwartz var ved indretningen sikkert blevet drevet af den hang til mekanik, der havde fået familien til i 1857 at opstille en af de første dampmaskiner i København, men i lejlighedens forsiringer mærkede man jo tillige den glæde, han følte ved at have godt og kunstfærdigt håndværk omkring sig.

Man kan roligt sige, at i en mere passende ramme kunne han ikke modtage den store deputation.

Det viste sig hurtigt, hvad det drejede sig om, for nu vendte fabrikant Meyer sig mod ham og begyndte:

»Højædle og højagtede herr Schwartz . . . «

Fabrikant Meyer var kendt som en af de mest ordrige talere i Kongens København, og han lod gerne sin veltalenhed bruge ved håndværkerfester og på Skydebanen. Også ved denne lejlighed brugte han mange ord, så både deputationen og den hædrede var helt udmattede, da han var færdig, men meningen var jo den bedste.

Kort og godt havde en stor kreds af beundrende medborgere besluttet i anledning af hans jubilæum som borger i staden og hans sølvbryllup at overbringe ham et blandt hans mange beundrere indsamlet legat, det første, der kom til at bære det Schwartz'ske navn, og som selvfølgelig blev viet håndværkeruddannelsens fremme.

Det er klart, at en mand ikke bliver genstand for en sådan udmærkelse, hvis han ikke har ydet det usædvanlige ikke blot i sin egen virksomhed, men i samfundets tjeneste. Og det kunne man i sandhed sige om den stilfærdige I. A. Schwartz.

Det var måske ikke så malerisk en indsats, han havde gjort, som et solidt og ihærdigt arbejde, hvis spor mærkes den dag i dag på mange områder i samfundslivet. Han var en af de mænd, der virkelig opfyldte kravet om »borgerdyd«.

Vi har allerede set, hvorledes han som ganske ung gjorde sig gældende både i firmaet i Sværtegade og i Industriforeningen, og allerede som 21-årig kunne han se praktisk resultat af sit arbejde: I januar 1841 trådte institutbestyrer F. V. Carlsens Industriskole i Snaregade 13 i virksomhed med det formål grundigt at forberede drengene til en påfølgende håndværkerlære.

Han fik indenfor foreningen en lang række tillidshverv, som det vil føre for vidt at opremse her, men et af dem er det værd at pege på, fordi det var så typisk for, hvad han stræbte efter.

I 1848-49 var han sammen med hofguldsmed Dalhoff medlem af en komite for tilvejebringelse af søndagsmøder for unge arbejdere. Det var et virkeligt storstilet arrangement, der kom i stand. 2-300 unge mennesker blev sysselsat fra kl. 16 til kl. 23, man holdt jo forbavsende ud i de tider. Der blev holdt foredrag, der blev drukket the, der blev læst højt af aviser og bøger, samtaler kom i gang, og Schwartz, der altid havde sat sprogfærdighed højt, sørgede for, at der blev undervist i tysk sammen med skrivning og regning. Den ældre Dalhoff var ganske naturligt den førende i dette arbejde, men Schwartz var ham en glimrende sekundant.

Han var her inde i et arbejde, der under alle omstændigheder tiltalte

det inderste i ham, men han følte sig også båret frem af den patriotiske luftning, der gik over landet i tiden omkring de slesvigske krige og grundlovens givelse.

Det er da ikke så underligt, at Orla Lehmann i sine erindringer nævner ham som en af de »varmeste danske patrioter«.

Patriot – det er et navn, der nu lyder gammeldags, men hvor drev det ikke dengang, det var i brug, mange mænd frem også til fredelig dåd for deres land.

Skolesagen var i det hele taget den, der til hans sidste åndedrag optog ham stærkest.

Et mål var nået med oprettelsen af industriskolen i Snaregade, men ikke noget endeligt. Den udmærkede institutbestyrer Carlsen døde, og instituttet gik over til en cand. theol. C. A. E. Jansen, der ikke var nogen dårlig pædagog, men som navnlig efter, at han var blevet ansat som præst i København, undlod at opretholde skolens udpræget industrielle karakter. Det blev et uddannelsesinstitut i al almindelighed. Under disse omstændigheder fandt Industriforeningen det for rigtigst at afbryde forbindelsen med den.

Men dermed gav Schwartz på ingen måde op. Han hørte til den kreds, der anså oprettelsen af en teoretisk uddannelsesanstalt for unge håndværkere for noget vitalt – og han gav sagen et stort skub fremad, da han den 6. marts 1849 fremsatte et udførligt skriftlig forslag i så henseende.

Det var mænd som hans gamle rejseleder, den tidligere omtalte hofguldsmed Dalhoff, professor Wilkens og jernbanedirektør Rothe, der med deres ildhu holdt sagen på dagsordenen og sørgede for nedsættelsen af komiteer, henvendelser til regeringen o. s. v.

Men hvor svært kan det ikke være at få selv en sag, der har alles sympati, gennemført i dette land!

Efter 10 års forløb var man kun nået til en mod megen modstand gennemført forening af teknisk institut og instituttet for metalarbejdere, men Schwartz og hans meningsfæller førte ufortrødent kamp og agitation videre, og det kan måske have sin interesse i denne forbindelse at se nærmere på en udtalelse, han fremsatte på et industrimøde i Nakskov i 1868 i forbindelse med debatten om håndværkerskolerne:

»En håndværkerskole bør«, sagde han bl. a., »have klasser, der begynder, hvor almueskolen slipper, og jeg anser bibringelsen af de elementære realkundskaber for at være den letteste, hurtigste og sikreste måde til samtidig at bibringe eleverne andre tekniske discipliner. Undervisningen

Johan Adam Schwartz den yngre, malet af sønnen Frans Schwartz.
Ejes af I. G. Schwartz & Søn.

bør ske i sammenhængende, videregående kursus beregnet på 2 eller 3 år, den må gives i så praktisk form som muligt og, navnlig hvad tegning angår, ikke svække elevens lyst med for mange elementære øvelser og kopieringen, men stræbe hen til, at den fornødne selvvirksomhed kan komme til udbrud. En håndværkerskole bør have sit bestemte afstukne mål, hvortil den fører eleven, og det må ligge der, hvor håndværk på den ene side og videnskab og kunst på den anden side må skilles, fordi enhver ting må vide at begrænse sig.«

Man kan vist roligt sige, at bedre pædagogiske regler for en sådan virksomhed ville det være svært at opstille i dag. Det er gyldne regler, der stadig har gyldighed.

På en måde havde alt hans arbejde i det offentliges tjeneste sit udspring i hans tilknytning til Industriforeningen.

Allerede faderen, J. G. Schwartz stod opført som en af de 19 mænd, der i den historiske skrivelse af 6. maj 1838 indbød til oprettelsen af Industriforeningen og virkede som dennes formand i årene 1845-47 og betegnes almindeligt som foreningens første *håndværkerformand*.

Sønnens andel i Industriforeningens udvikling skulle dog blive ganske anderledes betydningsfuld og indskrænkede sig på ingen måde til hans formandsperiode: 1857-61.

Des mærkeligere virker det, at han i en række år (fra 1849 til 1853) nægtede at tage mod valg som repræsentant – men man må huske på, at det tillige var en årrække, i hvilken det Schwartz'ske etablissement gennemgik en uhyre udvikling både teknisk og handelsmæssigt. Det var ikke sådan at afse tid til arbejde udenfor Sværtegade. Alligevel står han som indbyder til den storslåede industriudstilling, der på foreningens foranledning 1852 blev afholdt på Christiansborg Slots ridebane og til det samtidig afholdte industrimøde, det første i sin art i Danmark.

Men længere end højst nødvendigt kunne han ikke holde sig borte. Nu går han med fuld kraft ind i foreningsarbejdet, bliver viceformand og derefter i en årrække formand og dermed også en af de ledende personligheder i hovedstadens liv.

Det var sikkert med et meget dybt suk, at han i 1862 efter otte lykkelige arbejdsår indenfor foreningen måtte bede om at få lov til at trække sig tilbage fra sin repræsentantstilling, fordi hans vaklende helbred krævede det.

De otte år havde slidt hårdt på ham, for store ting stod på dagsordenen. Det var en af de store pengekrisers tid, det var tiden for ikrafttrædel-

sen af den nye næringslov, der jo betød intet mindre end en revolution på en lang række områder, det var de store udstillingers tid: Paris 1855, London 1862, Malmø 1861, og alt dette gav meget at gøre.

Det var også ejendomshandlernes tid indenfor foreningen. Først ejendommen i Silkegade, så den mere blivende ved Holmens Kanal. Komité på komité måtte nedsættes om alle disse vigtige spørgsmål, og i så at sige dem alle sad den flittige Schwartz.

Til de fremstormende hørte han ikke, og et og andet initiativ blev taget på trods af den forsigtige mands modstand, men når det kom til udførelsen, var han utrættelig. Således betragtedes hans indretning af Industriforeningens arkiv som et teknisk mesterværk.

Hvor det gjaldt det kulturelle liv indenfor foreningen gik han derimod i spidsen. Han fik arrangeret specielle foredrag, han fik liv i foreningen om søndagen, han arbejdede for at skaffe kunsten indflydelse på håndværkets form og foranledigede bl. a. udgivelsen af en samling håndværkstegninger under J. H. Nebelongs ledelse.

Men Industriforeningen var ikke ene om at lægge beslag på ham. Allerede i 1851 havde han fået tilknytning til magistraten som tilsynsførende med mesterstykker af dem, der søgte borgerskab som kunstdrejere, og i 1859 indvalgte han i Borgerrepræsentationen, hvor et stort arbejde ventede på ham.

Han var det fødte komitémedlem og sad da også i skolekommissionen, i ligningskommissioner for nærings- og hjælpeskatten – og vigtigst: i den store ligningskommission, der skulle ordne omlæggelsen af det københavnske skattesystem. Når man hører, at i de 186 hverdage fra den 15. april til den 22. november 1862 holdt kommissionen 121 møder, forstår man måske, hvad det drejede sig om, og man måtte da også ofte gribe til at ansætte to møder på samme dag.

Det var ganske vist borgmester Gammeltoft, der havde formandens brydsomme hverv, men efter ham var det absolut Schwartz, der i kommissionsmøderne bar dagens byrde. Det var vel netop dette slid, der fik den samvittighedsfulde mand til at trække sig tilbage fra Industriforeningen. Han troede ikke, han fuldt tilfredsstillende kunne udføre begge hverv.

Men også arbejdet i borgerrepræsentationen blev ham for hårdt, og da hans valgperiode udløb i 1865, søgte han ikke genvalg.

Alle disse æresposter vidner jo højt nok om, i hvilken grad han havde erhvervet sine medborgeres tillid, men dermed var den på ingen måde udtømt.

Kort efter at han var blevet indvalgt i borgerrepræsentationen, blev der fra en indflydelsesrig kreds' side gjort et energisk forsøg på også at få ham ind i Rigsdagen, hvor man mente, han ville blive den håndværkets talsmand, der trængtes til derinde.

I forsommeren 1861 blev han da også anmodet om at stille sig i Københavns 5. kreds. Han sagde imidlertid nej, og stemmerne samledes derefter om den højtbegavede bladmand, redaktør C. St. Bille.

Måske var denne selv klar over, at havde Schwartz villet have mandatet, havde han selv ingen chance haft – for da der under valgkampagnen bl. a. blev spurgt om, hvad han forstod ved »Danmarks bedste mænd« (et udtryk fra nogle af hans taler) svarede han med at fremdrage mænd i vidt forskellige stillinger, og da han kom til håndværket, sagde han: »Og her vil jeg nævne den mand, til hvem man i 5. kreds først har henvendt sig, kunstdrejer Schwartz, hvis virksomhed i industriens og kommunens tjeneste længe har været frugtbringende.«

Et smukkere vidnesbyrd om den agtelse, man nærede for ham, kunne han dårligt forlange.

Men med alt dette var hans offentlige virksomhed på ingen måde forbi. Blandt andet er der al grund til selv nu, så mange år efter, at mindes hans indsats i kunstflidslotteriet. Senere har vi jo fået det meget klingende ord skønvirke, men kunstflid dækkede den gang så nogenlunde det samme.

Med dets oprettelse hang det således sammen. Frederiksborg Slots brand i december 1859 føltes som noget af en nationalkatastrofe, og der var straks enighed om, at selv om det ville koste uhyre summer, måtte slottet genopføres.

Frederik VII selv var meget ivrig for tanken, men det store problem var jo, hvordan man skulle skaffe ikke en stor sum een gang for alle (for den kunne aldrig blive stor nok), men finde en kilde, der kunne rinde år igennem.

Da var det, ideen til kunstflidslotteriet opstod. Hvem der var dens fader, er ikke sådan at afgøre; men til kredsen, der fra først af drøftede den, hørte Johan Adam Schwartz. Her var en sag, der ganske automatisk måtte vække hans ildhu.

Og da man så havde fået organiseret »Bortlodningen af indenlandske Konst- og Kunstflidsgenstande«, var han utrættelig indenfor administrationen.

I de første vanskelige år var han næsten hver eneste aften at finde i lot-

Parti af glashallen under den nordiske industri- og kunst-udstillings åbningshøjtidelighed den 13. juni 1872. Tegnet af Knut Ekwall. Herren med briller i forgrunden til venstre er Johan Adam Schwartz den yngre.

teriets ekspeditionslokale, der havde til huse i det nu så smukt restaurerede Petersens Jomfrukloster i Vimmelskaftet.

Der måtte mange aftenlige konferencer til mellem de ledende, og trak det ud, forlagde man forhandlingerne til Otto's populære konditori, hvor man talte videre over tidens yndlingsdrik, en dampende romtoddy.

Johan Adam Schwartz var ellers ikke en af dem, der prokulerede, men disse små toddy-møder mindedes han senere som nogle af de hyggeligste timer i sit liv.

Løvrigt kom hans eget etablissement til at medvirke ved udsmykningen af det nye Frederiksborg, idet det udførte de 45 pragtfuldt udskårne elfenbensrosetter til slotskirkens bedestol.

Schwartz glædede sig over de mange penge, lotteriet indbragte, men mest måske over den udvikling af smagen, indkøb og bortlodning af de mange »Konstgenstande« kom til at fremme. Måske har i så henseende ingen enkelt institution betydet mere end netop dette lotteri.

Men ud af sagen vågnede også hos ham en skærpet interesse for hans gamle yndlingsplan: håndværkerskolerne.

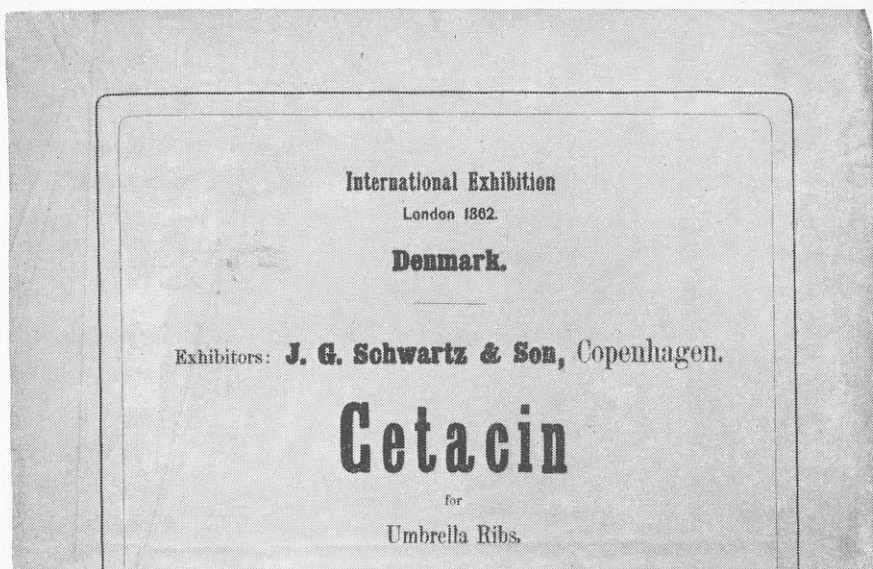
Schwartz var ingen fanatiker. Han kunne godt se, at mod den fabrikmæssige udvikling kunne man ikke sætte sig op uden at tilsætte landets konkurrencedygtighed, men han holdt på den anden side på, at der måtte en modvægt til. Uden en tænkende, kundskabsrig håndværkerstand manglede landet noget væsentligt.

Han begyndte da at arbejde med forøget kraft på oprettelsen af en arbejderhøjskole, og da arkitekt V. Klein i slutningen af treserne i en række foredrag fremsatte lignende tanker, skrev han omgående til ham, at han var fuldstændig enig med ham og stillede sig »til disposition for sagens videre fremme«.

Man søgte først at få en række kursus oprettet i forbindelse med teknisk institut, men da der her viste sig vanskeligheder, skred man den 1. november 1868 til oprettelsen af »Den nye Håndværkerskole« med både dag- og aftenklasser, og med undervisning såvel i tegning som i de såkaldte reale fag.

Her var noget »ret efter Johan Adam Schwartz' hjerte«, og han deltog sammen med arkitekt Klein og fabrikant Severin Jensen i skolens ledelse, indtil svagelighed også tvang ham bort herfra i forsommeren 1872.

Det var jo kun få måneder efter den her skildrede overrækkelse af legatet, og man forstår måske bedst hans interesse for skolen, når man hører hans bestemmelse om, at renterne af legatet indtil videre skulle tilfalde den.

Udsnit af brochure for Cetacin på London-udstillingen 1862.

Jeg ved ikke, om der i den deputation, der overrakte ham legatet, også var arbejdere fra hans værksteder, men det var der i alt fald blandt bidragyderne. Det vidner jo om et smukt forhold mellem arbejdere og arbejdsgiver.

Man kan vist ikke sige, at han blot havde spiren til socialistiske tanker i sig, men spørgsmålet om arbejdernes løn var et af dem, der altid lå ham på sinde, og han udarbejdede herover i årenes løb adskillige betragtninger og beregninger.

Han var klar over, at det ikke blot var den nøgne eksistens, det gjaldt, men at arbejderne måtte råde over midler til sygekasse, børnenes skolegang, ordentlige boliger o. s. v.

For et af punkternes vedkommende, boligen, kom han endda til at gøre en praktisk indsats, og en, der spores den dag i dag. Jeg tænker på hans andel i »Arbejdernes Boligforening«.

Foreningen var oprindelig i 1865 blevet stiftet af og for arbejderne i Burmeister & Wains maskin- og dampskibsbyggeri, men et par år efter blev den udvidet til at give adgang for alle og enhver, og da havde Johan Adam Schwartz forlængst set de muligheder, der lå her. Han lod sig indvælge i administrationen, og ikke blot skaffede han foreningen en overordentlig tilgang af nye medlemmer, men i kraft af sine glimrende forbin-

Drikkehornet, der blev skænket til den senere Oskar II i Stockholm.

delser indenfor den københavnske industriverden var han i stand til at yde den ubetalelige tjenester. Det er da kun retfærdigt, at en af gaderne med foreningens huse bærer hans navn.

Det var med den offentlige indsats, der her kun er skitseret, bag sig, at han stod overfor deputationen. Næsten ydmygt tog han mod hædersgaven og de mange hædrende ord, og det kneb for ham at finde det svar, der skulle udtrykke, hvad han følte.

Men i ensomheden i sin store lejlighed fandt han atter mælet, og i en rundskrivelse til de medborgere, venner og arbejdere, der havde skænket ham legatet, takkede han for den lige så store som ualmindelig glædelige overraskelse, man havde beredt ham. »Det er velgørende«, skriver han,

»Konstnydelse paa London-Udstillingen«. Efter Illustrated Times.

»gjennem trofaste Venners Stemme at erfare, at man dog muligen ogsaa har ydet sit om end lille Bidrag til det store Maal: Fremskridt og Udvikling«.

Stor som Johan Adam Schwartz' indsats i det offentlige liv var, så var etablerementet i Sværtegade dog grundlaget for hans eksistens og indehaver af ærespladsen i hans hjerte.

Det var jo først som faderens kompagnon og derefter som eneindehaver, at han kom til at gøre sin gerning. Og sjældent er vel et firma undergået så betydende forandringer som I. G. Schwartz & Søn under hans hænder.

Det har allerede været understreget, hvorledes faderen først og fremmest havde lagt vægt på det kirurgiske instrumentmageri, fiskebensfabrikationen og paraplyfabriken, hvortil så senere kom forarbejdelsen af alle mulige slags kamme.

Af datidens avertissementer og cirkulærer kan man se, hvor næsten enerådende etablerementet oprindeligt var på de kirurgiske instrumenters område.

Efter århundredets midte opstod der imidlertid en række specialister i forarbejdelse af disse ting, og med dem havde man i Sværtegade svært ved at konkurrere.

Selv efter I. G. Schwartz' død i 1864 forarbejdede man dog stadig instrumenter til kirurgisk brug, og meget typisk finder man i ugeskrift for læger for den 28. Juni 1873 en lang artikel om noget så mærkeligt som et apparat mod skrivekrampe, og med fuld henvisning til, at det er hos kunstdrejer Schwartz, det fås. Nogen adresse opgives ikke. Den betragtes som kendt af enhver københavner.

Fabrikationen af hornkamme blev truet af de nyopdukkede gummikamme, der naturligvis kunne sælges meget billigere. Hvalbarderne blev sjældne og steg fantastisk i pris, og selv paraplyfabrikationen led under den stigende import fra Tyskland og England.

Man må ikke tro, at man passivt lod al denne konkurrence skylle hen over etablerementet. Man sørgede først og fremmest for at rationalisere og modernisere. Det er allerede nævnt, hvorledes man i 1857 opstillede en af de første dampmaskiner i København.

Fiskebenenes fordyrelse søgte man at modarbejde med opfindersnilde, og så længe paraplyen havde den form, man da kendte, og kvinderne havde brug for disse varer til deres krinoliner og andre påklædningsindfald, var der jo noget at kæmpe for.

Et drikkehorn fra I. G. Schwartz & Søns etablissement. Købt af prins Napoleon.

I 1863 opnåede Schwartz et af Kong Frederik VII egenhændigt underskrevet patent til på en af ham opgivet måde at »behandle trævlede eller træagtige plantestoffer ved imprægnering og sammenpresning, således at der derved bibringes dem vilkårlige former og større spændighed«.

Her er jo tydeligt nok tale om, hvad vi i vore dage ville kalde et surrogat for fiskeben, og forretningsmæssigt betød det, at han ved sin metode forvandlede spanskrør til det såkaldte Cetacin, som han ventede sig meget af.

Allerede før erhvervelsen af eneretten udstillede han Cetacinet på den

internationale udstilling i London i 1862, den, der helt igennem betød så meget for firmaet, og gennem brochurer søgte han at gøre de udstillingsbesøgende opmærksom på dets fortræffelige egenskaber, men af en eller anden grund kom stoffet aldrig til at spille nogen større rolle på det internationale marked.

Sandheden er vel den, at hvis firmaets linje ikke i disse kritiske år var blevet lagt om, havde det ikke eksisteret idag.

Vi har allerede set, hvordan Johan Adam på sin store udenlandsrejse i de unge år havde fået øjnene op for de skønne muligheder, der lå i det egentlige kunstdrejeri og med årene fik han en stedse dybere forståelse af, at med den tiltagende mekanisering og industrialisering var det denne bane, den Schwartz'ske virksomhed skulle følge. Her lå nye og store muligheder for den individuelle håndværker. Det var tidsånden, han her mødte, men omstillingen blev naturligvis lettere derved, at den helt var efter hans egen smag.

Det var ikke noget, der skete på en nat. Det var en udvikling, der gik gennem mange år, indtil I. G. Schwartz & Søn en skønne dag for det kunstforstandige publikum stod som de gamle mestre Spenglers og Opitz' arvtagere.

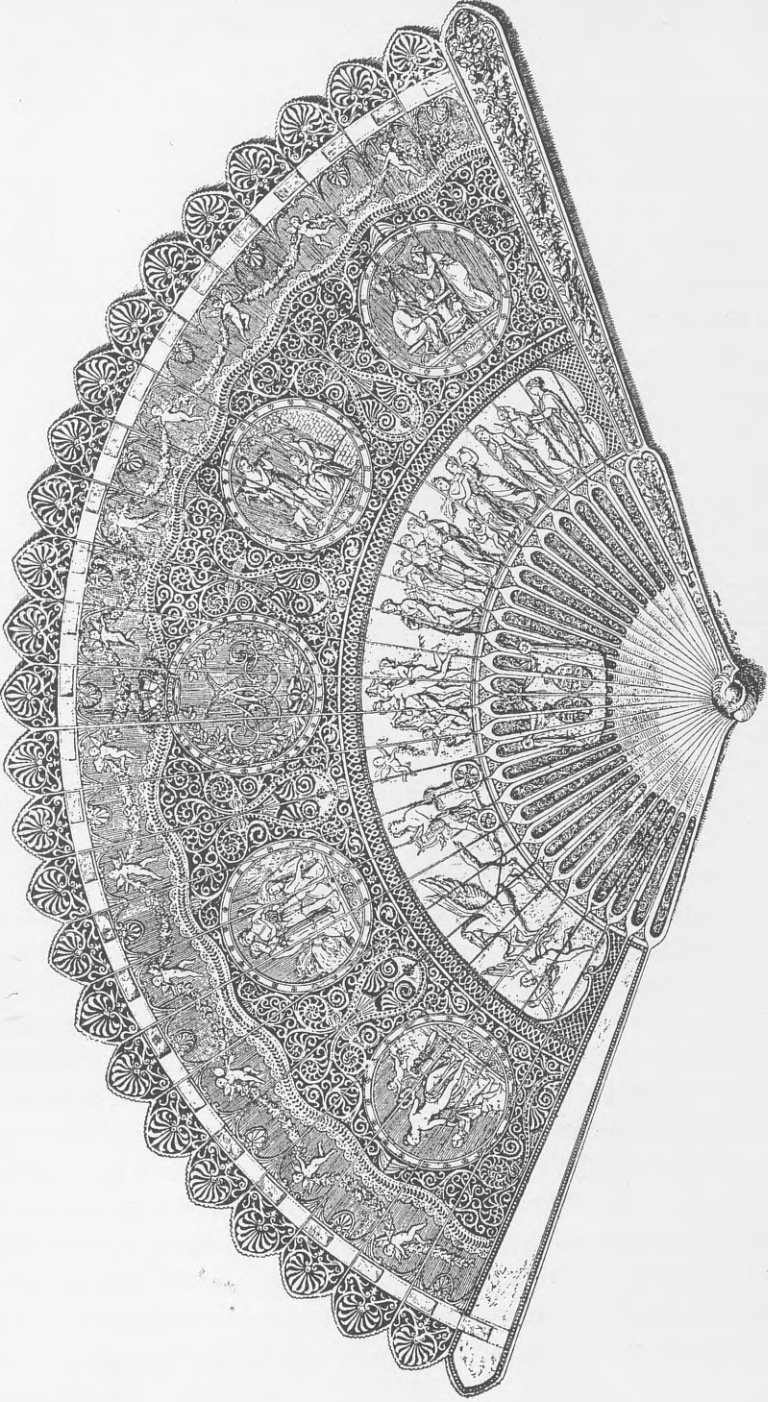
Men efterlignere af dem var de på ingen måde. De gamle havde erhvervet deres berømmelse ved såre kunstfærdige drejninger af elfenben, oval, passig, exemtrik- og epicoidal, og hvad nu alle disse former hed, som idag er latin for de fleste, men som den gang de fleste dannede mennesker var fortrolige med.

Johan Adam Schwartz havde i sin ungdom lært at kende og elske de mere enkle linjer, en vis purisme i drejerkunsten, og det kom nu dansk kunsthåndværk til gode.

Men det er kun retfærdigt at understrege, at man næppe var nået så langt, om det ikke havde været for en enkelt mands skyld.

Her er det, navnet G. L. Griessing dukker op. Her er i sandhed en mand med en forunderlig skæbne. Han var omkring 1850 kommet til København som en af disse tyrolersangere, der med deres jodlen og Schuhplatt-danse samlede så mange mennesker i de Frederiksbergske forlystelseshaver.

Han var ingen almindelig stratenrøver, men blot en ung mand, der var blevet grebet af den ægte tyske Wanderlust og benyttede sin nette sangstemme til at få den tilfredsstillet. Af fag var han uddannet kunstdrejer og en af de bedste.

Prinsesse Alexandras vifte, udført i I. G. Schwartz og Sønns etablisement efter en tegning af billedhugger C. Peters.

Det ville være romantisk, om man kunne fortælle, at en af Schwartz-erne var faldet i snak med ham under et besøg på Alléenberg, men noget dokumentarisk findes der ikke herom. Som så mange af trækfuglene fra syden fik han i alt fald lyst til at blive i København og drive sit håndværk her. Der var intet mærkeligt i, at han kom i forbindelse med I. G. Schwartz & Søn. Ikke blot var det jo et af byens førende drejerfirmaer, men familien kom fra Tyskland, og takket være dens dybe trofasthed overfor den tysk-reformerte menighed, hvor både fader og søn hørte til de ledende, talte hele familien trods det urokkelige danske sindelag med stor lethed det tyske sprog.

G. L. Griessing indledte sine mange og lange arbejdsår i Sværtegade og blev ikke blot den første mand i værkstederne, men blev mester for en række arbejder, der skulle hæve I. G. Schwartz & Søns navn til nye højder.

København var jo den gang ikke større, end at rygtet om μ kursændringen hos I. G. Schwartz & Søn hurtigt bredte sig og trak et helt nyt publikum til butikken i Sværtegade, men at blive et internationalt kendt kunstdrejerfirma var naturligvis noget andet.

Det måtte ske gennem deltagelse i store, internationale udstillinger. På verdensudstillingen i London i 1851 og i Paris 1855 var I. G. Schwartz & Søn ikke med – enten man nu ikke havde erkendt sådanne udstillingers betydning eller ikke følte sig moden til at udfordre en sådan konkurrence, som en verdensudstilling måtte byde på, men på udstillingen i London i 1862 deltog man til gengæld på en såre opsigtsvækkende måde.

Den fornemste udstillingsgenstand var et bøffelhorns drikkehorn udført efter tegninger af professor Peters, med hvem firmaet havde et intimt samarbejde, og smukt tog det svungne horn sig ud med scener af Vølsungernes saga i indlagte elfenbens-basrelieffer.

Det vakte almindelig glæde i firmaet, da der fra London kom meddelelse om, at »Prins Napoleon havde købt hornet«.

Denne prins Napoleon, der her pludselig dukker op i I. G. Schwartz' historie, var en søn af Napoleon I's broder Jerome og bar det stolte navn Napoleon Joseph Charles Paul, men mand og mand imellem kaldtes han aldrig andet end prins »Plon-Plon«, eller kort og godt »Plon-Plon«.

Det kan naturligvis være en forvrængning af Napoleon, men det kan også være en hentydning til hans deltagelse i Napoleon III's krige. Politisk spillede han en vis rolle under det andet kejserdømme ved at prøve på at trække kejseren til venstre. Ikke desto mindre blev han udvist efter

Fra den nordiske industri- og kunstudstilling. Et elfenbens album fra I. G. Schwartz & Søn. Tegnet af Magnus Petersen.

hans fald; efter en kort tilbagevenden måtte han endnu en gang gå i landflygtighed og døde i Rom i begyndelsen af halvfemserne.

Da udstillingen afholdtes i London i 1862 stod det andet kejserdømme endnu i sin fulde glans, og at en mand som »Plon-Plon« købte en dansk kunstgenstand, var da noget, der vakte opsigt i Europa. I. G. Schwartz & Søn følte sig da også forpligtet til at sende prinsen en hjertelig tak for den interesse, han havde vist et arbejde udgået fra deres værksted.

Ikke alene i London, men i udstillingerne i Malmø i 1861 og 1865, i Stockholm i 1866, i Paris 1867, i København 1872 og i Wien året efter

opnåede I. G. Schwartz & Søn fornemme udmærkelser for deres udstillede arbejder, mange gjort i elfenben, rav, horn og ben, andre i metaller med topaser og syntetiske brillanter.

Her må lige nævnes det drikkehorn i udskåret elfenben, der blev overrakt prins Oskar som præsident for den nordiske udstilling i Stockholm i 1866, et pragtværk med scener af Frithiofs Saga, og det vakte da også den største opsigt både herhjemme og i Sverige.

Igen var det professor Peters, der var mester for tegningen, men hans skønneste arbejde blev nok alligevel den elfenbensvifte, der i 1863 udgik fra etablissementet som brudegave til prinsesse Alexandra, da »the Seaking's Daughter« drog over Nordsøen for at fejre bryllup med prinsen af Wales, den senere Edvard VII.

Man kan forstå, hvilket indtryk dette stykke kunsthåndværk gjorde på samtiden, når man hører, at da »H. C. Ørsteds Legat i Industriforeningen« første gang skulle uddeles, bestemte komiteen eenstemmigt at give det til »viften«, og da I. G. Schwartz & Søn så oplyste, at det var den tidligere omtalte kunstdrejersvend G. L. Griessing, der havde udført arbejdet efter professor Peters' tegning, var det kun naturligt, at han fik legatpræmien udbetalt.

Johan Adam Schwartz havde ikke blot udstillet på de store udstillinger, han var levende interesseret i selve udstillingstanken, og et helt kapitel i hans liv er hans kamp for at få en nordisk udstilling i stand i København. Da tanken endelig modnedes i slutningen af treserne, havde hans helbred tvunget ham ud af Industriforeningens ledelse, og det var sikkert med vemod, at han så den nordiske udstilling af 1872 blive til, uden at han direkte havde haft med dens planlægning at gøre. Det var ingen forbigeelse, for man tilbød ham endda meget indtrængende en plads i udstillingskomiteen, men han måtte sige nej; hans helbred tillod det ikke!

Han var flere år i forvejen blevet angrebet af en generende hudlidelse. Han havde altid elsket at feriere i Norge, hvis natur kaldte på noget i ham. Nu tog han gang på gang til Sandefjord for at prøve på at komme sig for sin sygdom. Der indtrådte også en bedring, men snart efter viste der sig symptomer på en begyndende rygmarvslidelse.

Det var et sandt martyrium for denne livsbekræftende, virkelystne mand, men han bar sin skæbne med en stoikers ro. Måtte han end afgive mange af sine kære arbejder, så fulgte han ikke blot med i forretningen, men næsten til det sidste optrådte han både i tale og skrift for den sag, der lå ham så inderligt på sinde: håndværkerskolen.

Lungetæring stødte til, hjertet blev svagt – og endelig ramtes han af et hjernetilfælde, og kun 54 år gammel døde han natten mellem den 11. og 12. december 1874.

En lang lidelseshistorie, men også et usædvanlig virksomt liv var til ende. Han var en af de sidste af en borgertype, der havde betydet så meget for byens og landets udvikling i det 19. århundrede – disse mænd, der stod med den ene fod i håndværket og den anden i industrien.

Den 19. december blev han begravet fra den tysk-reformerte kirke, til hvis ledende medlemmer han hørte.

I 1848 var der dem, der havde skumlet over, at han med sit patriotiske sindelag ikke følte trang til at forlade denne kirke, men man gjorde sig skyldig i en misforståelse. Schwartz'erne tilhørte ikke St. Petri tyske menighed, der jo kun hvad sproget angår er forskellig fra den danske folkekirke, men derimod den tysk-reformerte kirke, der havde sine specielle dogmer, med hvilke slægten var opvokset, og som den omfattede med ærefrygt.

Det var kun naturligt, at både dagspressen og fagpressen i stærke ord understregede det tab, dansk kunstindustri og vort offentlige liv havde lidt ved Johan Adam Schwartz' død.

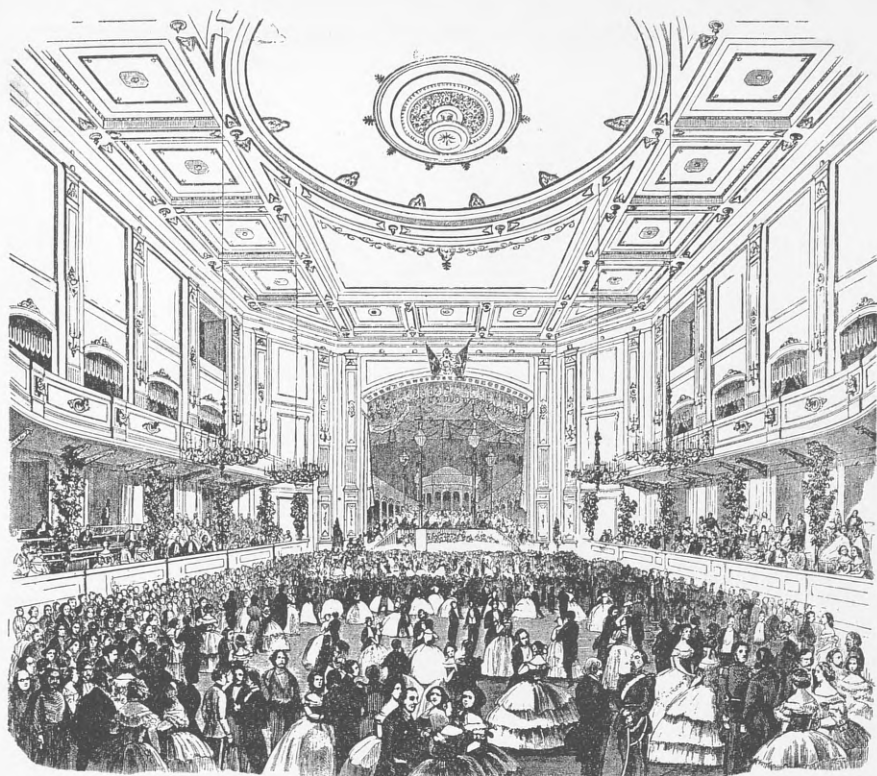
ARBEJDE - MEN OGSÅ FEST

DE var en hårdt arbejdende slægt, disse Schwartz'er, men tid til at feste blev der også. Der var familiefester, der var håndværkerfester, men der var jo også de mange store officielle fester, som Johan Adam Schwartz i kraft af sine mange tillidshverv og sin stilling som borgerrepræsentant kom til at tage del i.

Det er så heldigt, at etablisementets arkiver har opbevaret en hel buket af viser, menu'er og programmer fra disse festligheder i tiden fra den nationale bevægelse omkring 1848 og frem til Johan Adam Schwartz' død. Det er en svunden tids Københavnerliv, der står op af graven, når man læser disse gulnede blade og nynner disse henvejrede viser. Det var en tid, der var enklere og naivere end vor og måske derfor forstod sig bedre på festen, på den fuldstændige læggen til side af dagligdagens bekymringer. I almindelighed var traktementet sikkert såre beskedent, men når de store borde blev dækkede, når sølvtøjet og de tunge kandelabre kom frem, når de levende lys spejlede sig i krystal og de danske drivhuses robuste blomster, når herrerne med de brede ordensbånd over de hvide skjortebrysters endeløse snesletter og de fyldige skønheder i deres brusende kjoler, måske i krinoliner, der spændtes af fiskeben eller cetacin fra Schwartz, mødtes, så kom man med en appetit på livet, der idag virker som et fortidseventyr, og man kunne udrydde retter og vine, der nu ville få de mest modstandsdygtige til at gå under bordet.

Johan Adam Schwartz var jo ikke nogen stærk mand, men det svækkede aldrig hans interesse for livet. For ham var disse fester og sammenkomster tydeligt nok smukke milepæle på hans livsbane, ellers ville han næppe så omhyggeligt have opbevaret alle disse erindringer.

Man ser ham som nygift kunstdrejermester tage del i håndværkernes festlige søndagsmøde den 26. december 1847 og af fulde lunger synge med på J. Lasanous-Kramps vise til bordet:

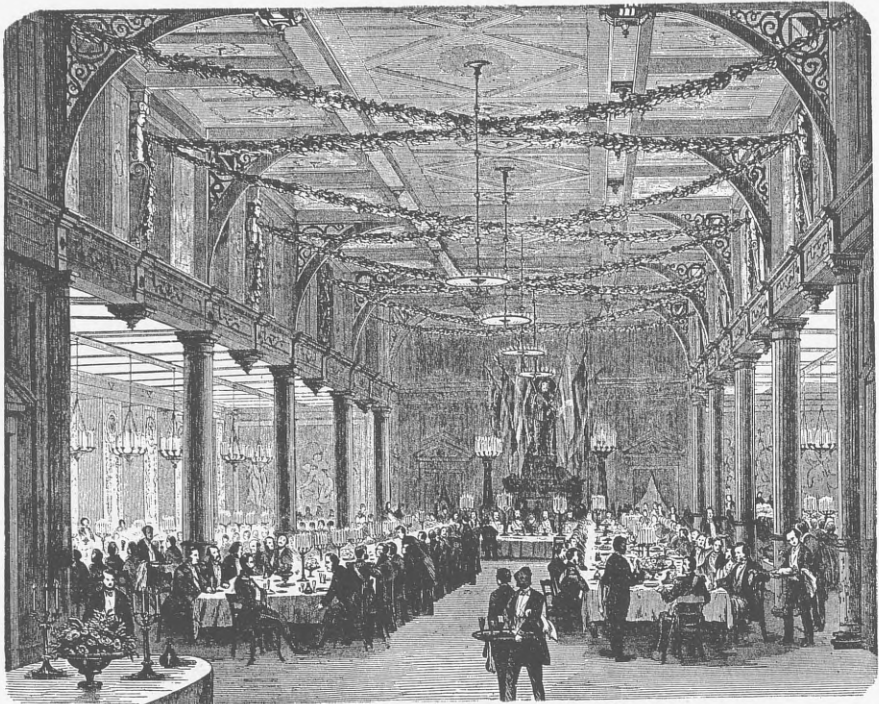

Festballet i Casino den 9. februar 1860.

*Nu munter, I svende, herfrem, herfrem!
En stund skal anvendes til gammen.
Om hverdag vi sysler i travlfulde hjem,
Om søndag vi her kommer sammen.
Thi stræbes kunstfærdig at danne vor hånd,
Ej omhu dog glemmes for vidlystne ånd.*

Lidt knudret siger den gode digter det, men på sin måde er det jo en versificeret udgave af det program, som Johan Adam Schwartz selv havde lagt for håndværkerne. Og den gamle glæde over håndens arbejde, den vi alt for ofte savner i dag, lyser godt nok ud af det sidste vers:

*Hurra! for den raske og hædrende stand,
Vor fremtid indviet skal være,
Hurra! for det elskede fædreland,*

Kongemiddagen i børssalen den 19. juli 1862.

*som brødet os yder og ære.
Et dundrende Hurra for, hvad vi har lært,
Og hvad der os ellers i livet er kært.*

Man aner også duften fra de gamle naver-dage, når man ser melodien over teksten: Wohl auf Kameraden . . . Der var lang vej frem til Hitler!

Karnevaller er nu kun en saga i København, men i midten af det 19. århundrede hørte karnevaller og maskerader endnu med til årets løb, lige så naturligt som jul, påske og pinse.

Det var med fryd, at byens gode borgere modtog det åbne brev, som det af 17. marts 1857, der kaldte Schwartz'erne til karneval:

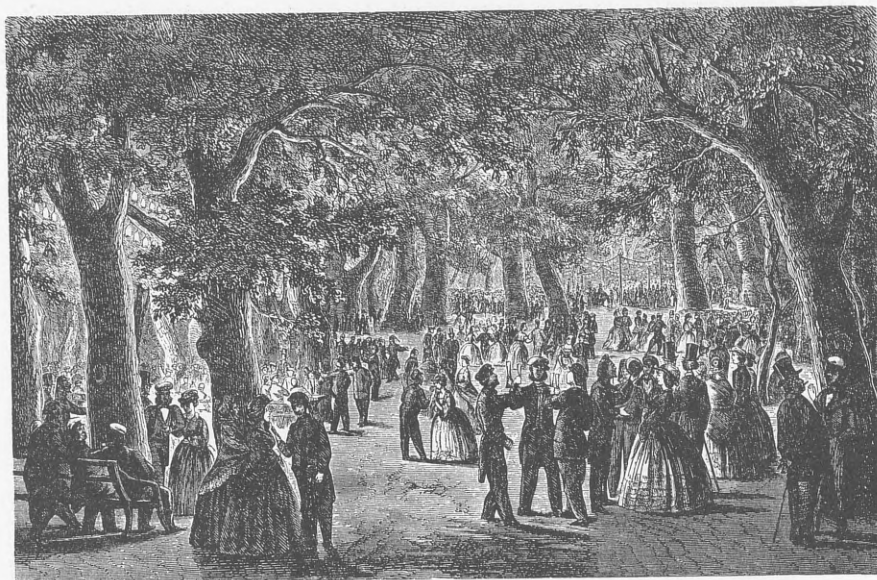
»Vi Erkehertuger af Fastelafen, Heiligenaften og Polterabend, Marscheser af Moccoli, Broccoli og Soccoli, Vicomter af Boeusgras, Lilies og Puncheglas, Friherrer af Polka-Polka-Mazurka og Redowa, Riddere af Carneval, Moral og Perial gjøre vitterligt: at eftersom vi have befalet alle vore kjære og tro undersaatte at indfinde sig ved vort Hof i Casino til præsentation og cour torsdagen den 19de marts 1857, så ville vi og

DINER DEN 19. JULI 1862.

Hispunsch à la Romaine.	Skildpadde Suppe, à l'Indienne.
Oporto & Sherry.	{ Croquetter af Høns, à l'Allemande. Smaae Posteier garn. à l'Oscar.
St. Péray.	Spek. Oxemørbrad à la Fiamande.
Rüdesheim Berg.	Sandart à l'Anglaise, Kartofler.
Château Margeaux.	{ Grønne Erter . . . Bayonne Skinke. Blomkaal Rhin Lax.
Syd Madeira.	Filets af unge Kalkuner à la Périgieux.
Champagne Cabinet-crémant.	Hispudding à la Chateaubriand.
Château Yquem.	Steg: Fuglevildt . . . Salat . . . Compot.
Pajarete.	Strasb. Gaasoleverposteier med Trøfler.
	Champagne Gelée à la Montblanc.
	Kage.
	Dessert.

Menukort fra kongemiddagen i børssalen.

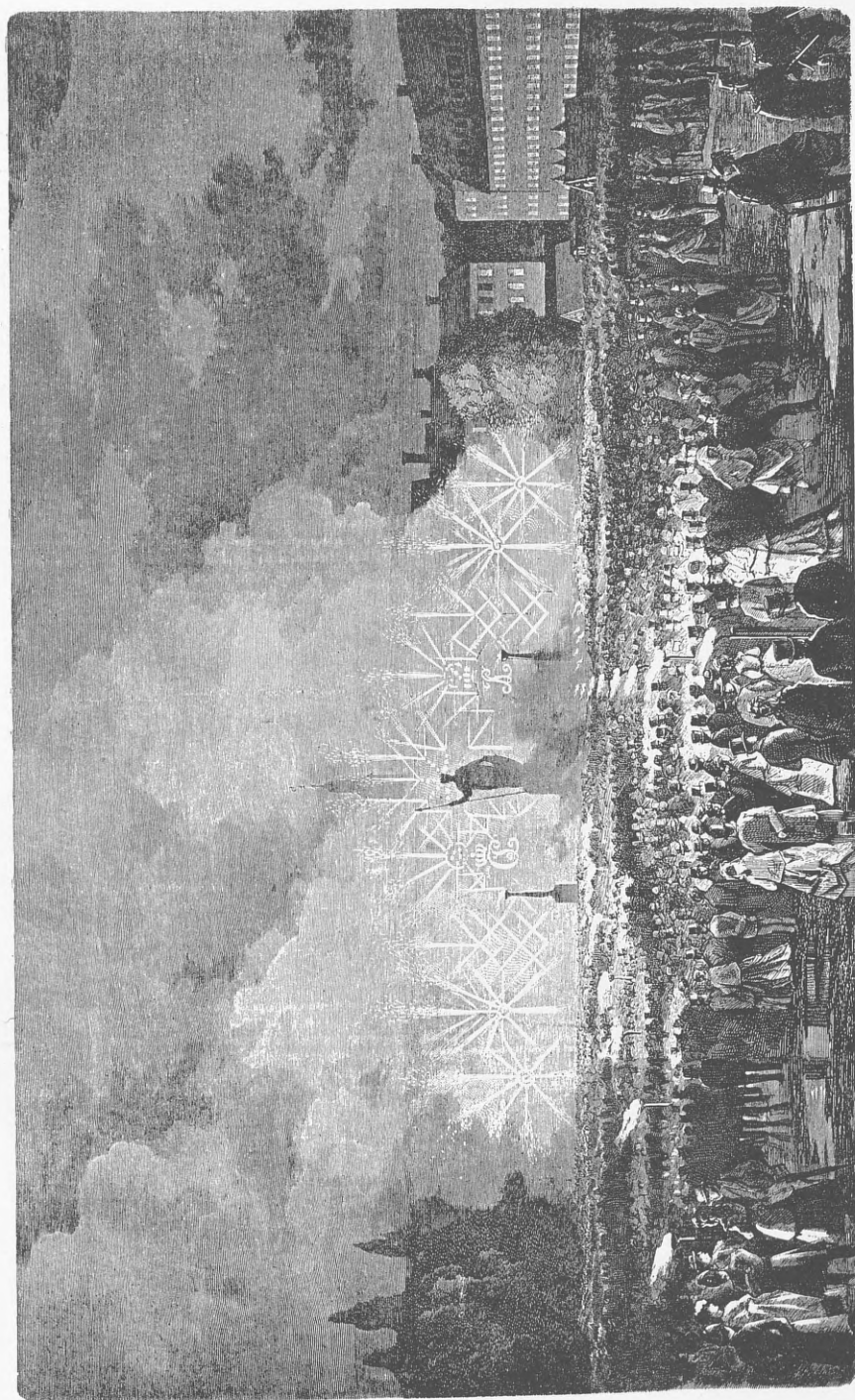

Festen i Rosenborg have den 13. juni 1862.

nærmere bestemme, hvorledes de have at forholde sig ved den ommeldte lejlighed, på det samme må falde ud til alles, men fremfor alt til vor allerhøjeste tilfredshed.«

Og så følger i samme stil en lang række detaljerede anvisninger. De fejende Lumbye'ske valse blev mærkeligt nok ikke nævnt i listen over de mærkelige titler, men der er altså blevet danset bravt med polka og mazurka til musik af flere orkestre og under opsigt af ikke færre end »fem Baldirecteurer«. Selvfølgelig kunne det ikke gå uden fællessang, og en anonym vise var da også skrevet til Casino-karnevallet. Den er helt underlig at læse idag. Der var endnu kun få, der drømte om den tragedie, der skulle ramme Danmark i 1864, men det dansk-tyske spørgsmål var stadig på dagsordenen – og må dukke op selv i en karnevalsvis. Det hedder i første vers:

*At Tyskland Noternes Dragt sig syer
Og kaster Masken, før man det venter,
At snart Cometen på Eventyr
Vor Klode ud til en Hopsa henter,
Sligt kan i Aften os ikke røre.
Hvor kun vi see og hvor kun vi høre
Vort Carneval.*

Festfyrværkeri på Rosenborg exercerplads ved Københavns kommunes fest den 11. august 1869. Tegnet af B. Olsen.

Det var i Skandinavismens tid, det var i frihedsåndens tid, det var i de store følelsers tid. Mon det idag kunne tænkes, at en fremmed ambassadørs ankomst kunne give anledning til fester, som de, der ombølgede »Hans Majestæt Kongen af Italiens overordentlige Sendebud Hans Excellence Marqius Torrearsa?« Vi havde i Danmark sværmet for Grækernes Frihedskamp, nu sværmede vi for Italienernes, og Garibaldi's skikkelse havde kastet et skær af romantik over alt, hvad der var italiensk. Endnu stod også mindet om Thorvaldsens glansår i Rom friskt og grønt – og H. C. Andersen havde med sin roman dernedefra, »Improvisatoren«, fået nye tusinder til at sværme for kunstens og skønhedens land.

Man forstår, at det var en begivenhed, der kunne få Carl Plougs hjerte til at slå, og helt vemodig kan man blive, når man tænker på bruset, da den store københavnske forsamling på melodien »Der er et yndigt land« sang det sidste vers:

*Hil Dig, Italiens Folk!
Din Konning og hans Rige! Dit ædle rige Folk!
Og tag det budskab hjem med dig:
Hvor Eders Banner Lyser,
Gaar ogsaa Nordens Vej.*

De to sidste linjer var endda i teksten til sangen sat med spærret skrift. Nu ville det vist rent politisk være svært at sige, at hvor Italiens banner lyser, der går også Nordens vej!

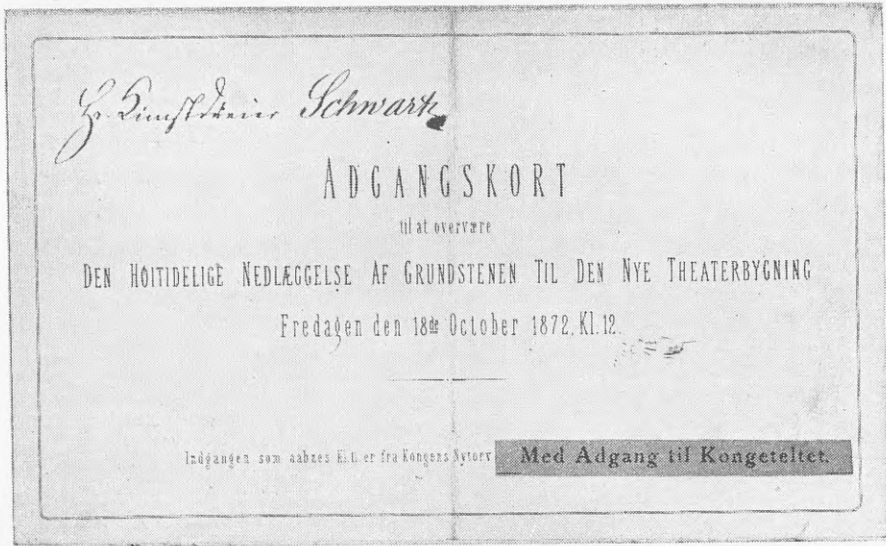
Stor var bevægelsen i København, da Sveriges Carl den Femtende i juli måned 1862 besøgte Danmarks Frederik den Syvende, og fanetoget til de to konger blev en af tiårets begivenheder.

Igen var det Carl Ploug, der slog harpen:

*Hil Eder, høje
Herskere både,
Brødre i Byrd og
Brødre i Aand!
Stemmen, hvis Stemning
Spejles i Eder,
Hylde med Jubel
Hjerternes Baand.*

Fra festballet i riddersalen på Christiansborg den 12. august 1869 i anledning af D. K. H. Kronprinsens og Kronprinsessens formæling.

Adgangskort til grundstensnedlæggelsen til Det kgl. Teater.

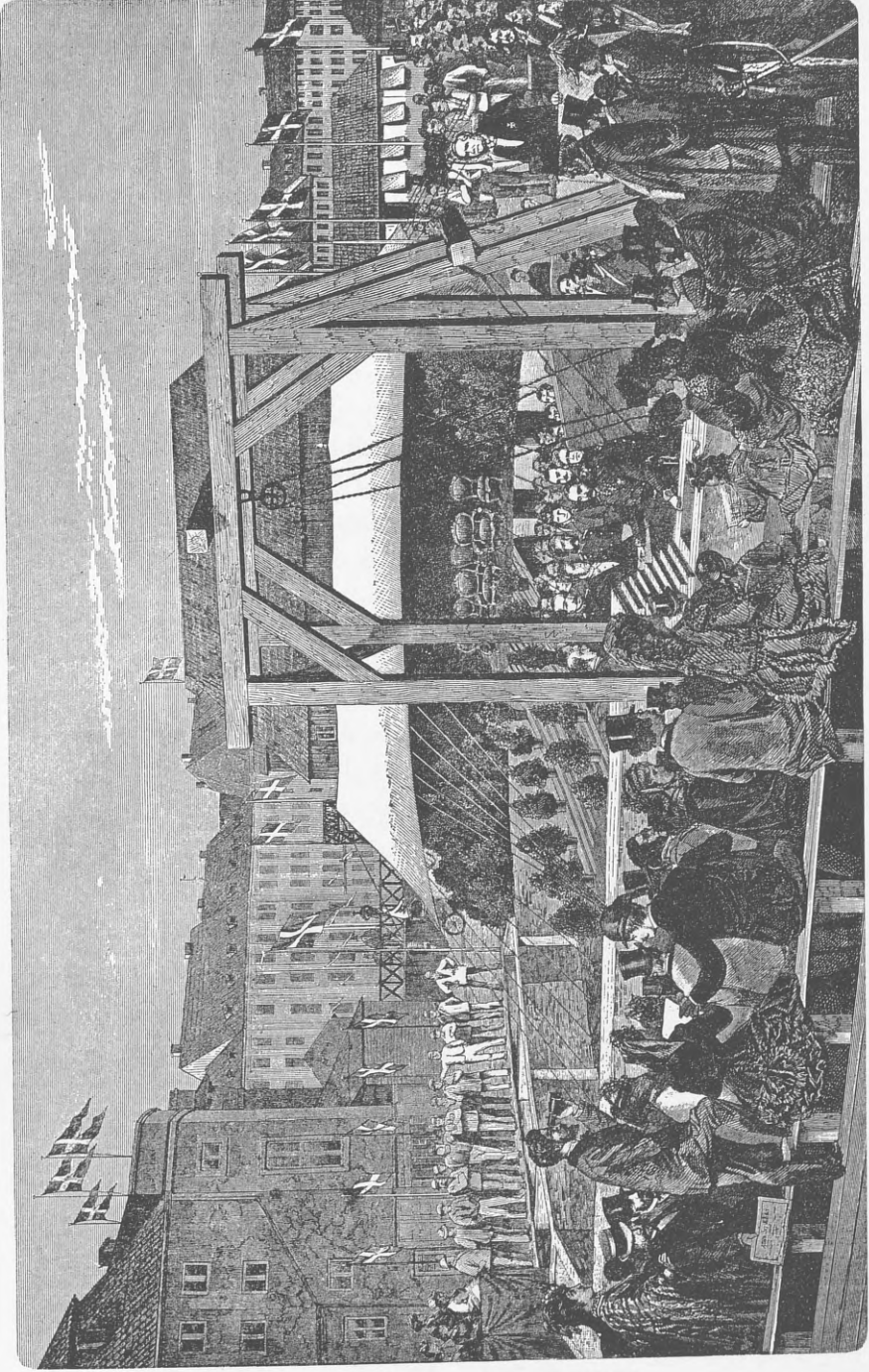
Den gamle skandinavisme havde sin egen tone, som vi vist aldrig finder mere.

Borgerrepræsentationen dækkede bord for de to konger på Børsen, det var jo længe før, der var tale om det nye festlige rådhus, og når man studerer menukortet, som er gengivet på side 63, må man erkende, at der her ville være nok til flere fyrstemodtagelser!

Enkel og smuk var festen, hvormed Københavns kommune den 11. august 1869 fejrede deres kongelige højheder Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Lovises formæling. Efter at have været rammen om så mange glade fester var Kongens Have jo lidt af et lukket land, men denne eftermiddag kl. 7, som det hed med datidens tidsbetegnelse, strømmede alt, hvad der duede i København, ind ad porten på hjørnet af Gothersgade og Kronprinsessegade, gennem porten lige overfor »Slippen« og gennem »Eksercerhusets nordre Port«.

For den mere gemene hob blev der afbrændt et festfyrværkeri på Nørre Fæled, mens alt, hvad der smagte af dignitarer, trængtes om »det til den Kongelige Familie indrettede Telt, hvortil Adgangen er ad den Bro, der fra Haven fører til Rosenborg Slot, den såkaldte grønne Bro, og hvorhen de kongelige Herskaber efter at have promeneret i Haven begive sig«.

Festens højdepunkt oprandt dog, da de to nygifte hylledes med sange

Grundstensnedlæggelsen til Det kgl. Teater med kongeteltet.

foran »Danmark«s statue, og da der også i Rosenborg Have afbrændtes et fyrværkeri med de kongeliges navnetræk i sydende ild.

Det går, når man gennemblader de gamle sange, op for en, hvilken altovervældende rolle Carl Ploug spillede som lejlighedsdigter. Måske var det, fordi han var journalist, at han så nemt slog harpen ved aktuelle lejligheder. Poesien kom villigt til ham, for kan man tænke sig smukkere lejlighedsdigtning end hans hyldestsangs første vers:

*Hil Eder, unge, glade Par,
omstraalet af Haabets Morgenlue,
Der liver Dagen varm og klar
Og Stjernelys paa Aftnens Bue,
Stol kun paa Kærlighedens Magt,
Som til hinanden fæsted Eder.
Den stiller Storm og Skyer spreder,
Og over Nordens Vinter breder
Den Sydens hele Sommerpragt.*

Iøvrigt var det tidens bedste digtere, der sang til det unge pars ære: J. C. Hauch, Fr. Paludan-Müller og H. P. Holst.

Men helt ind i huset i Sværtegade fører dog sangen, der blev skrevet til Johan Adam Schwartz' og hans hustru Thoras (f. Kühl) sølvbryllup den 23. februar 1872. Det var jo ud af denne sølvbryllupsfest, at tanken om legatet opstod.

*I Byens Sværtegade staar
Tæt op til Pilestræde,
En grund solid opbygget Gaard,
om hvilken jeg vil kvæde . . .*

Den adskiller sig ellers ikke fra utallige andre sådanne selskabssange, men man kan ikke lade være med at citere det sidste vers:

*I femogtyve gode Aar
I vandret har tilsammen!
Gid femogtyve til I faar
Som disse – ja og Amen!
Gid Børn og Børnebørn da maa,
Af Lykken fulgt, som Eder staa,
Sølvbrudeparret leve!*

Ak, det er let at ønske i en vise, når lysene brænder, og vinen står på bordet, men de gode ønsker skulle jo ikke gå i opfyldelse. Der var allerede banket på døren.

Og endelig er der vel grund til at fremdrage minderne fra festen den 6. april 1872 for kandidaten ved folketingsvalget i 5. kreds, C. St. A. Bille, ikke blot fordi det var den sidste større fest, Johan Adam Schwartz deltog i, før sygdommen tvang ham til stor tilbagetrukkethed, men også fordi Billes opstilling jo skyldtes, at Schwartz havde sagt nej til tilbudet.

Bille stod for datiden først og fremmest som bladmanden, og hvad var rimeligere, end at den største af festens mange viser hyldede journalisten. Man var ikke bange for de store ord:

*Se, hvo rider hist i Plader blanke,
Frank og frejdig, højt med løftet Skjold,
For den vilde Flod at sætte Skranke,
Før den bryder ned hvert Værn og Vold?
»Ordets Ridder«, hvem ej Gnyet skrækker,
Sadled Ganger og gav ikke tabt.
Fylker med sin Røst de spredte Rækker,
Mander op til Daad den gamle Kraft.*

Det var naturligvis ikke en kongemiddag, men man kan alligevel blive lidt imponeret af, hvordan man den gang bespiste en folketingskandidat:

Brun Suppe (St. Julien) – Kogt Laks m. Sauce hollandaise (Liebfrauenmilch) – Oxefilet aux Champignons (Veuve Cliquot) – Hollandsk Sild, røget Skinke og Tunge med Grønne Erter og Blomkaal (Petit Bourgogne) – Stegt Tjur med Compote (Cremant Cabinet), og endelig Tuttifrutti og Iis og Dessert med Sherry og Oporto.

Havde det været i dag, man serverede en sådan middag, måtte »Ordets Ridder« nok have hjælp, når han skulle »sadle Ganger« bagefter. Den gang kunne man rejse sig let og ubesværet fra et sådant bord og gå ind til kaffe med havannacigarer og »avec«! *De toner væk de gamle sange, den dufter bort den gamle vin*, men festlige dage er det, de maner op af graven . . .

DEN NYE TID

JOHAN ADAM SCHWARTZ var den 23. januar 1847 blevet gift med Thora Lovisa Kühl, datter af revisor og kaptajn ved livgarden Kühl, og hun overlevede kun sin mand nogle få måneder. Den 8. marts 1875 lukkede hun sine øjne og blev begravet ved hans side.

I ægteskabet var der to børn, sønnen Johan Georg Frans (kort og godt kaldet Frans), og datteren Augusta.

Frans Schwartz kom til verden den 19. juli 1850, og det var faderens drøm, at han skulle blive den fjerde af slægten, der forsvarede dens kunst-drejerry. Han kom da også i lære i værkstederne i Sværtegade og blev der til efter sin konfirmation. Han måtte pænt tage det sure med det søde som de andre lærlinge. Om noget pylreri var der ikke tale.

Faderen kunne ikke undgå at mærke sønnens kunstneriske anlæg. Det var ham så helt naturligt at udtrykke sig i tegninger. Man kunne heller ikke undgå at bemærke, at den opvakte dreng drømte sig væk fra værkstedet til den udøvende kunstners frie og forunderlige verden.

Det kunne være kommet til det bitre sammenstød mellem far og søn, men sådan gik det ikke. Var Johan Adam Schwartz for optaget andetsteds? Var han for veg til at tage en kamp op mod sønnen? Eller mindedes han sin egen ungdoms korte oprørsforsøg?

Under alle omstændigheder fik sønnen lov til at følge sin lyst. Han fik først undervisning på C. V. Nielsens tegneskole og blev så efter konfirmationen optaget på Kunstakademiet, hvorfra han opnåede afgang i slutningen af 1872. Han var en ung kunstner i stærk udvikling, og hans bane begyndte lykkeligt. Faderen kom til at opleve, at han med sin karton, »Hjeb og hans venner«, vandt Akademiets mindre guldmedaille, og at det kunstglade Københavns interesse blev vakt for sønnens arbejde. Det gjorde ham både glad og stolt.

Men så lukkede Johan Adam Schwartz sine øjne, og spørgsmålet var,

hvad der skulle blive af forretningen. Frans Schwartz var ved sin fars død blevet en velstående mand, han var klar over, at han nu havde det øverste ansvar for virksomhedens trivsel, men hvor nødtigt ville han på den anden side ikke opgive sit frie kunstner- og rejseliv. Det blev heller ikke nødvendigt. Datteren Augusta havde ægtet den forretningskyndige H. E. Klein, og hendes Herman blev virksomhedens dygtige leder til sin død i 1911. Han disponerede naturligvis i nært samråd med Frans Schwartz, og selv om dennes til tider noget vanskelige sind stundom kunne gøre samarbejdet svært nok, holdt det dog gennem de mange år.

Frans Schwartz' kunstnerliv, der bragte ham både glæder og bitre skuffelser, vil blive omtalt i forbindelse med legatet, der bærer hans navn. Her må nævnes, at da H. E. Klein døde i 1911, kom han uvilkårligt til at tage stærkere del i ledelsen, indtil sin død den 13. februar 1917.

Også til ægteparret Kleins navne er knyttet legater af offentlig betydning. Således modtog Håndværkerforeningen i 1941 af fællesboet til »Alderstrøst« et legat, der efter arveafgiftens fradrag blev på 36,499 kr. og som fik navnet »I. G. Schwartz & Søns Minde«. Efter fundatsen skal der af legatets midler til stadighed ydes to friboliger i »Alderstrøst« og særlig da til kunstdrejermestre, trædrejermestre eller deres enker. Samtidig indgik der et beløb på 3,640 kr. til Det tekniske Selskabs Skoler som et slags supplement til I. G. Schwartz oprindelige legatgave.

Frans Schwartz døde ugift, og firmaet blev året efter omdannet til et aktieselskab. Dets formand blev overretssagfører Aage Moltke-Leth, der beklædte stillingen de mange år til sin død i 1949.

Selskabets formand er i dag hans søn, landsretssagfører Mogens Moltke-Leth, og bestyrelsens medlemmer er iøvrigt direktør H. Schonning Jensen, landsretssagfører Børge Moltke-Leth og landsretssagfører H. Krarup. Selskabets administrerende direktør er direktør H. Schonning Jensen.

Man kan godt se noget symbolsk i, at det gamle firmas forvandling til aktieselskab skete samme år som den første verdenskrig sluttede. En ny tid brød frem – så helt, helt forskellig fra den, i hvilken de Schwartz'ske virksomheder havde vokset sig store og ansete. Nu stod folk ikke længere i kø i Sværtegade for at købe de smukke og sindrige ting i den gamle butik. Man kunne forudse den dag, da der måtte blive meget tomt derinde.

Men den nye ledelse fandt nye veje til at føre forretningen videre. Allerede før omdannelsen til aktieselskab var man, som ovenfor omtalt, begyndt at handle med tekstilvarer. Gennem paraplyfabrikationen havde

man forbindelse med langt de fleste af Danmarks manufakturhandlere, og hvad var da naturligere end også at forsyne dem med andre varer, de havde brug for?

Nu blev det denne side af virksomheden, man lagde større og større vægt på, mens kunstdrejeriet også rent indtægtsmæssigt trådte mere og mere i baggrunden. Hvad forretningens trivsel angik, stode man på de nyoprettede handels- og fabriktionsafdelinger og blev jo heller ikke på nogen måde skuffet.

Men betyder det, at der på 150-årsdagen slet intet er tilbage af den gamle, smukke virksomhed, som den første Johan Adam Schwartz begyndte? På ingen måde!

I kraft af etableringens opblomstring på et nyt grundlag har det tværtimod været muligt at værne om det gamle kunstdrejeri. Spørgsmålet blev rejst, om det overhovedet var værd at bevare den gamle butik i stuen, men den fløj af ledelsen, der holdt på, at man i alt fald af pietet burde bevare den butik, hvis smukke interiør utvivlsomt er det ældste i hovedstaden, sejrede, og man kom ikke til at fortryde sin beslutning.

Bevarede man butikken, måtte man naturligvis også skaffe den varer, og der kom nyt liv også i værkstederne. Som for over hundrede år siden udgår fra dem skønt forarbejdede genstande i horn, i elfenben, i skildpadde, i andre materialer. Man kom ind på eksperimenter med forbindelsen mellem ædelmetaller og elfenben, og de lykkedes. Man søgte forbindelse med moderne kunstnere, der kunne levere ideer og tegninger.

Denne opblomstring faldt sammen med en genvakt forståelse hos publikum for fornemt kunsthåndværk, og kunderne begyndte igen at komme i butikken, ikke blot fra København og Danmark, men fra mange fremmede lande.

Johan Adam II ville nikke tilfreds, hvis han en dag kunne træde ind i sin butik og se et selskab af englændere eller et amerikansk ægtepar eller en elfenbensinteresseret svensker stå bøjet over diske og montrer for at beundre og udvælge skønhed. Og mon han ikke ville synes, at her var opfyldelsen af hans ungdoms rejseliv.

Mens skumringen falder og lyset tændes i den gamle butik, lyder 150 års fodtrin gennem Sværtegade udenfor. Hvilke omskiftelser, hvilke begivenheder i Danmarks historie repræsenterer ikke de år, virksomheden har levet. Så mange glæder og så store sorger!

Den fødtes så at sige til braget af kanonerne i slaget på Rheden. Op over tagryggen lyste genskåret fra brandene under Københavns bombar-

dement i 1807. Statsbankerotten omtaltes med hviskende stemmer i 1813, og ingen kunne være mere forbavset end Schwartz'erne selv over, at de kom så godt igennem den. Frihedstankernes, den nyvakte nationalismes bølger brusede gennem staden i 1848 og 1849 og rev menneskene i Sværtegade med sig. Herfra stormede også mange fødder for at ile til mødet med de sejrriige tropper ved deres hjemkomst fra den første slesvigske krig. Siden skulle man opleve først det tilbageholdte åndedrag, da Dannevirkelinien i 1864 blev rømmet, og derpå stilheden og sorgen efter nederlaget, det uforståelige og uforklarlige. De politiske kampe, pengekrisen i halvtredserne, landbrugskrisen i halvfjerdserne og firserne, systemskiftet ved frembruddet af det nye århundrede og i det hele taget alle de lyse forventninger, som en arbejdsglad og optimistisk menneskehed knyttede til det tyvende århundrede, teknikkens og fremskridtets århundrede, der skulle blive menneskehedens tusindårige. Og så den gradvise desillusionering gennem den første verdenskrig med dens neutralitet og gullaschtid, de rystende økonomiske kriser gennem tyverne og trediverne den anden verdenskrig med besættelsens ydmygelse og usikkerhed, befrielsen og den kolde krig.

Syv konger skulle lukke deres øjne gennem disse 150 år, måske det tal, der allerbedst giver den dybeste følelse af epokens spændbue, Christian VII, Frederik VI, Christian VIII, Frederik VII, Christian IX, Frederik VIII, Christian X og nu regerer som den ottende konge Frederik IX, mænd, der enten de kom til at regere kort eller længe, kom til at stå som udtryk for markerede tidsafsnit.

Endnu i de første år kunne en herre med paryk og silkeknæbenklæder og en dame med en anelse af den svundne rokoko over sit kostume gøre sin entre i butikken i Sværtegade: »Min gode mester Schwartz, kunne han ikke vise mig nogle passende spræder udaf hvalfiskeben til min parapløj. .«

Tætssluttende Empirekjoler, som digterne kunne synge om, kravestøveler op om gule Nankinsbukser og kalvekrøset lidt uroligt i den københavnske blæst, krinoliner, fadermordere, tornyre og diplomatfrakke . . . , og så pludselig et gennembrud til en på samme gang dristig og hensynsløs påklædning – også alt dette har Sværtegade gjort med i de 150 år. En ny moral, en ny hygiejne, en ny livsopfattelse . . .

Når man tænker tilbage, så føler man for alvor, hvordan udviklingen aldrig står stille. Aldrig er det muligt at få den til at standse, som hvis man får lyst til at standse en film for at betragte et billede og sige: Se, sådan og

ikke anderledes er det. Billedet flimrer allerede, og den ene begivenhed rækker uundgåeligt efter den følgende.

Det er som en procession, snart i dansetrin, snart i krigersk march, snart i sørgetakt, snart med tøvende barneskridt, men aldrig i stilstand.

Og dog er der netop ved sådan en gammel og traditionsrig virksomhed noget, der midt i rastløsheden og foranderligheden kan fylde en med en trøsterig følelse af, at jo mere alt forandrer sig, jo mere forbliver alt det samme.

Butiksklokken går, og mens kunden ser på en elfenbenspapirkniv eller en skøn udskæring i rav, drøfter man det dårlige vejr, de dårlige tider, de truende farer og de små uskyldige familieanliggender – akkurat som for 150 år siden. Over en spindel på værkstedet sidder en flittig og kunstfærdig mand – akkurat som for 150 år siden. Solen falder ned i gården og ind gennem ruder til store sale, hvor der arbejdes og handles – akkurat som for 150 år siden.

På kostelige drikkehorn, på hvide elfenbensbogbind, på lette vifter har man gennem årene på de Schwartz'ske værksteder fremstillet så mange scener fra Danmarks sagn og Danmarks historie, men alligevel ingen, der kan sammenlignes med den forunderlige frise, som disse 150 år har indhugget i erindringen og overleveringens uforgængelige materiale.

FRANS SCHWARTZ' LEGAT

NAVNET Schwartz skulle blive knyttet til en institution, der vil bevare det til sene tider: »Frans Schwartz' Legat til udsmykning af offentlige bygninger i København med originale malerier eller tegninger og bohæve af kunstnerisk værdi«.

Vi har allerede set, hvorledes Frans Schwartz brød ud fra værkstederne i Sværtegade og begyndte sin kunstnerbane. Efter faderens død fik han endnu i højere grad luft under vingerne, og i 1878 gjorde han i selskab med Julius Lange og P. S. Krøyer en længere rejse til Spanien, der gjorde et dybt indtryk på ham.

Frans Schwartz giftede sig aldrig, men der stod et romantisk skær om hans hjemkomst fra Spanien med en lille sydlandsk udseende pige, som de kvindelige slægtninge smukt tog sig af.

Asuncion hed hun, og hun blev senere gift med den kendte Valbylæge J. V. Duurloo og blev moder til den lige så bekendte forfatterinde Ellen Duurloo.

Hans selskab på Spaniensrejsen viste tydeligt nok, at han omgikkes tidens førende kunstnere, og i tiden efter hjemkomsten tog han levende del i kunstmiljøet i København. Således stiftede han sammen med Laurits Tuxen en modellskole i Søkvæsthuset for viderekomne malere.

Hvorfor trak han sig mere og mere tilbage? Fra 1878 udstillede han kun en enkelt gang et portræt på Charlottenborg, og i de gamle kredse sås han sjældnere og sjældnere. Det er blevet sagt, at det for en stor del skyldtes, at han følte sig mere i slægt med de ældre kunstnere end med sine samtidige, men det er næppe forklaring nok. En stærk ensomhedsfølelse må være vokset i hans sind.

På opgaver manglede det ham ikke. Han malede loftsmaleriet af Frederik III på det genopførte Frederiksborg, i hvis udsmykning I. G. Schwartz & Søn jo også havde haft så betydelig en andel. Han udsmyk-

kede festsalen i den Soldenfeldtske stiftelse, og hovedfeltet: »De gode og de dårlige jomfruer«, regnes af mange for hans smukkeste arbejde. Han malede landet over en række smukke alterbilleder, der hævder sig den dag i dag. Han var også med til udsmykningen af Ny Carlsberg Glyptotek både med væg- og loftsmalerier, og han malede sit liv igennem mange portrætter.

Men fra udstillingerne holdt han sig borte, og derfor var han trods sin imponerende produktion temmelig ukendt af det store publikum. Om langt ringere kunstnere stod der meget mere blæst.

De kyndige var dog godt nok på det rene med både styrken og talentet i hans kunst.

I sin artikel om ham i »Dansk biografisk Leksikon« skriver Sigurd Schultz: »Schwartz var næsten udelukkende figurmaler, og i denne egenskab psykolog og sjæleskildrer. Allerede guldmedaillearbejdet viser ham som en udmærket tegner med en fin fornemmelse for en figurs struktur. Udviklingen førte ham ind i den yderliggående naturalismes studium af valøren og lyset, særlig smukt fremtrædende i selvportrættet på kunstmuseet (1880). Lyset er hos ham et hvidt lys, som han forfølger i dets stigende eller faldende styrke og i dets brydning med mørkladne skyggemasser, et diffust lys, der slører og opløser formen og stofkarakteren i tingene. Farven, dens forhold til lyset og dens særegne koloristiske værdi, forstod han derimod aldrig . . .«

Disse hans særlige anlæg gjorde ham som skabt for raderingens kunst, og i denne fordybede han sig da også mere og mere.

Det er den almindelige opfattelse, at han her ydede sin betydeligste kunst – og uden overdrivelse er ordet mesterværk blevet brugt om adskillige af disse raderinger, i hvilken netop psykologien og valøren er de dominerende faktorer.

Selv om han dels gennem radererforeningen, dels på anden måde udsendte nogle af disse blade, dyrkede han dog nærmest raderkunsten for lukkede døre. Der eksisterer af ham ialt 168 opus-numre, men hans samtid var slet ikke klar over denne store produktion. Det blev man først gennem hans dødsbo-auktion, for hvilken han selv havde givet så nøje forskrifter, og gennem en stor udstilling i 1921, men derefter stod han også som en af Danmarks betydeligste grafiske kunstnere i det 19. århundredes anden halvdel.

Der foreligger skildringer af ham fra hans senere år, hvor han omtales som en vanskeligt tilgængelig særling, og har der været en del over-

Maleren Frans Schwartz, selvportræt (Statens Museum for Kunst).

drivelse heri, så var han ialt fald såre langt fra den muntre svend, der i 1878 var stormet ud i Europa med så store forventninger.

Man vil dog tro, at kunsten har givet den ensomme mand store glæder, når han sad forskanset i sit atelier, som han i mange år havde i ejendommen Sværtegade nr. 3, og at han dog trods sin egen afsondrethed havde en dyb fornemmelse af folkets forbindelse med kunsten – ja, det viste sig jo tydeligt nok, da man efter hans død i 1917 åbnede hans testamente, gennem hvilket han oprettede sit 550.000 kroner store legat.

Dels kom en del af legatformuen til at bestå af aktier i det nye aktieselskab I. G. Schwartz & Søn, og dels stammede jo de fleste af pengene direkte eller indirekte fra virksomheden i Sværtegade, så man her i legatets tilblivelse så håndværk, kunsthåndværk, kunst og handel, gå op i en højere enhed, som ville havet frydet Johan Adams øje.

Legatets formål kan jo ikke udtrykkes tydeligere end navnet gør det, men fuldtud blev midlerne dog ikke stillet til rådighed hertil med det samme. Frans Schwartz havde fastsat en periode på 10 år, i hvilken en del af renterne skulle tilfalde forskellige af hans pårørende, af hvilke han som den første nævner fru Asuncion Duurloo.

»Når den i foranstående post omhandlede rentenydelse,« hedder det i fundatsen, »efter 10 års forløb bortfalder, træder legatet i kraft efter sit egentlige formål, nemlig til udsmykning af offentlige bygninger i København, idet legatet dog også kan træde i kraft forinden, dersom legatbestyrelsen måtte anse det for rigtigt. Legatet må dog kun anvendes i tilfælde, hvor udsmykning af en for almenheden tilgængelig offentlig bygning i København, eller et for almenheden tilgængeligt rum i en sådan med originale malerier eller tegninger og bohøve af kunstnerisk værdi kan bestrides af legatet alene, idet det aldrig må anvendes til supplerung af andre for hånden værende midler, men altid skal udgøre et afsluttet hele, og at renterne stedse skulle lægges til kapitalen, indtil legatets formål kan nås, mens det dog skal være tilladt at tage op af kapitalen, hvor legatets bestyrelse finder det formålstjenligt, dog med den indskrænkning, at legatets grundkapital aldrig må gå ned under 5000 kr. under det beløb, som kapitalen udgjorde ved 11-årsdagen for legatstifterens død.«

Som man skal få at se, kom legatet i funktion efter sit endelige formål, endnu før de 10 år var omme.

Legatets konstituerende møde afholdtes på overretssagfører A. Moltke-Leths kontor på Amagertorv nr. 5 den 24. oktober 1918, og til stede var overretssagfører Moltke-Leth selv og departementschef A. P. Weis som

eksekutorer af det testamente, ifølge hvilket legatet oprettedes, og som indsatte dem som dets første bestyrelse.

For at forstå den videre udvikling er det ganske nyttigt at kende fundatsens post 6, der klarlægger det hele styrelsesspørgsmål. Den lyder således: »Legatets bestyrelse skal indtil videre bestå af 2 medlemmer, der skulle være fuldmyndige mænd eller kvinder bosatte i København eller de denne by omgivende jurisdiktioner. Den første bestyrelse består af mine executores testamenti, der alene bestyrer legatet, indtil samtlige de under 4 omtalte rentenydelser bortfalder.

Hver af bestyrelsens medlemmer skal straks efter sin tiltræden udpege en, der i tilfælde af hans død eller udtrædelse af bestyrelsen skal overtage hans stilling i denne, dog at vedkommende er i besiddelse af de ovennævnte betingelser for at kunne indtræde i bestyrelsen. Det står vedkommende bestyrelsesmedlem frit for senere at ændre sin bestemmelse og træffe et andet valg end det tidligere af ham bestemte.

Forinden den således udpegede indtræder i bestyrelsen, vil hans valg være at godkende af undervisningsministeriet, som ikke er bundet ved det stedfundne valg, man kan udnævne en anden i den pågældendes sted. Skulle der ved et bestyrelsesmedlems død eller udtrædelse ikke findes nogen udpeget, der kan afløse den afgående, skal den eller de tilbageværende bestyrelsesmedlemmer gøre indstilling til undervisningsministeriet om at udvælge et medlem i det afgåendes sted. Undervisningsministeriet er dog ikke bundet til at vælge den således indstillede, og skulle det tilfælde indtræffe, at der ingen bestyrelse findes for legatet, skal undervisningsministeriet udvælge en bestyrelse Når de ovenfor i post 4 omhandlede rentenydelser ere bortfaldne, skal bestyrelsen tiltrædes af et medlem af kunstakademiet og et medlem udpeget af overpræsidenten i København. Disse medlemmer må iøvrigt også for deres vedkommende opfylde de ovenfor omtalte betingelser for at sidde i bestyrelsen, og med valget forholdes iøvrigt på lignende måde som ovenfor bestemt.«

Den 4. oktober trådte den bebudede udvidede bestyrelse for første gang sammen. Af overpræsidiat var udpeget borgerrepræsentant, ingeniør J. Rump, og af det kongelige akademi for de skønne kunster arkitekt, professor Kaj Gottlob.

Af den redegørelse, som overretssagfører Moltke-Leth på formanden, departementschef Weis' opfordring fremkom med, fremgik det, at der på dette tidspunkt allerede var bevilliget kunstværker til over 42.000 kr. Legatet var i høj grad begyndt at virke efter sin hensigt.

Den 5. oktober 1949 afgik den sidste af den oprindelige bestyrelse, overretssagfører Aage Moltke-Leth, ved døden, og landsretssagfører Mogens Moltke-Leth, indtrådte som hans efterfølger i bestyrelsen.

Legatets bestyrelse består iøvrigt i dag af maleren, professor Ejnar Nielsen, arkitekt, professor Kaj Gottlob, direktør Svend Brannov og rådmænd Ib Kolbjørn.

Egentlig skulle det ældste bestyrelsesmedlem overtage formandsposten, men samtlige andre bestyrelsesmedlemmer henstillede til landsretssagfører Moltke-Leth at overtage hvervet, og han er således idag bestyrelsens formand.

Allerede i 1919 havde legatet ydet sin første større bevilling, og det var naturligt nok til et monument på kunstmaler Frans Schwartz' grav på Assistens Kirkegaard. Monumentet var tegnet af arkitekt Arnold Krog, stenhuggerarbejdet udført af stenhuggermester Carl Scheller, og smedjærnsnitret af smedemester Kr. Christensen.

I 1922 fulgte billedhugger Max Andersens meget smukke springvandsfigur i Rigshospitalets Grønnegaard. I 1923 skænkede man til Kunstindustrimuseet den herlige mosaik »Adam og Eva« udført af Joakim Skovgaard med assistance af Agnete Warming. I årene fra 1922 til 1927 beko-stede legatet udsmykningen af festsalen i Studentergaarden på Tagensvej med stuedekorationer i festsalen af billedhugger Lamberg-Petersen, med kunstværker af professor Axel Jørgensen, mens hans udkast til vægflerterne forblev ufuldførte.

Samtidig lod man reliefferne til indgangspartiet ved K. F. U. M. i Gøttersgade udføre af billedhugger Breinholt efter professor Utzon-Francks udkast.

Man mærker allerede gennem disse første bevillinger, hvorledes klavi-aturet i fundatsen bliver gennemspillet, men den første helt store bevilling kommer dog i 1925, da legatet skænker 25.000 kr. til montrere, talerstol, stole og belysning i Kunstindustrimuseet med arkitekt Kaare Klint, møbel-snedker Rasmussen og arkitekt Poul Henningsen (lamper) som de ydende kunstnere. Her var en gave, der synede i byens liv!

Og endda var der jævnsides med mange af disse arbejder gået bevillinger gennem en årrække til vægflerterne i Studenterforeningens festsal – Joakim Skovgaards kartoner til Christiansborg-gobelinerne og mellem-felter og rammer af maleren Arne Lofthus og arkitekt Ridder.

Det er vel værd at nævne de større af legatets arbejder ned gennem årene. Der er her gjort en overordentlig indsats til glæde for kunsten og

byen København. I alt drejer det sig om bevillinger til et beløb af over 542.000 kr. Der har aldrig stået større blæst om gaverne fra Frans Schwartz' legat, men støt og sikkert, og uden at den smag, man har lagt for dagen, eller de kunstnere, man har støttet, har vakt anstød, har man fortsat med at sætte præg på byen i Frans Schwartz' ånd.

Man kan nævne malerinden fru Telmanyis vægmalerier i forhallen til musikkonservatoriet, maleren Karl Schous vægmalerier i porten til fødeafdelingen i Rigshospitalet, maleren Rostrup-Bøyesens vægmalerier i kommunens folkebiblioteks læsesal i Nikolaj kirkebygning, den mangfoldige udsmykning af Kvinderegensens festsal, Andreas Friis' udsmykning af Universitetsbibliotekets læsesal, og ikke mindst maleren, professor Ejnar Niensens udsmykning med mosaikkunst af Stærekassens portrum.

Her foreligger langt den største post på regnskabet, 248.500 kr., eller nær ved halvdelen af de samlede bevillinger.

Ganske naturligt er det da også den sag, der har tidsrekord i bestyrelsesprotokollen. Det var mange penge, hele det store byggeforetagende var omgivet af permanent kritik, og det gjorde det ikke bedre, at Statsradiofonien pludselig kom med forslaget om, at mosaikkerne i stedet skulle smykke dens nye bygning i Rosenørns Alle, noget kunstneren dog bestemt satte sig imod.

Man får ved gennemlæsningen af bestyrelsesprotokollerne en behagelig fornemmelse af den forståelse, der under de mange omskiftelser blev vist kunstneren Ejnar Nielsen, og det var jo da også hans intime samarbejde med disse mænd, der førte ham selv ind i bestyrelsen. De lange år år fra 1932 til 1939 tog det at fuldføre arbejdet, men så var der også skabt et af de mest monumentale mosaikarbejder i norden.

Man kan synes, det er synd, at et sådant arbejde er blevet anbragt et sted, hvor altfor få kommer forbi, og hvor det om aftenen kan have sin vanskelighed fuldt at nyde det, men den, der gør sig den ulejlighed at stille sig i portrummet og se de kraftige figurer funkke i guld og farver, han får til gengæld et glimt af den glæde, man kan have, når man vandrer i renaissancens italienske byer.

Frans Schwartz' legat er jo imidlertid ikke en afsluttet, men en i høj grad levende mæcenvirksomhed. Legatet står idag forpligtet med mange, mange penge til videre udsmykning af København efter de af Frans Schwartz i fundatsen angivne retningslinier.

Vigtigst er vel her maleren William Scharffs store arbejder til udsmyk-

ning af festsalen i Studentergaarden på Tagensvej, der jo allerede tidligere har nydt godt af legatets midler.

Men optrækkende vanskeligheder for at få midlerne til at slå til som i gamle dage mærkes unægtelig, da der i bestyrelsesmødet den 18. september 1948 fra William Scharff foreligger en anmodning om en betydelig forhøjelse af bevillingen. Det er som en bebudelse af den alvorlige drøftelse på bestyrelsesmødet i 1949, da man indgående beskæftigede sig med den indflydelse, pengenes synkende værdi havde på legatets virkeevne og i forbindelse hermed muligheden af at opnå godkendelse af at henlægge en del af kapitalens udbytte til kapitalen, således at man i løbet af en årrække kunne forøge kapitalen med et passende beløb, hvorved legatets effektivitet kunne forbedres.

På formandens forslag nåede man da på bestyrelsesmødet i 1950 også frem til en beslutning om herefter at henlægge 10 % af den årlige renteindtægt til kapitalen.

Det er blevet tungere at være mæcen, men arbejdet går videre. Hver dag springer nye farveflader frem under Scharffs pensel, Kræsten Iversen er i gang med udsmykningen af maskinistskolen, forpligtelser til et beløb af kr. 80.000 ligger på bordet, mens nye planer er under opsejling.

Den gode kunst skal bringes ind på livet af folket, og sådan var det sikkert, Frans Schwartz drømte om det i sin ensomhed.

Omslaget er en gengivelse af fragmenter af professor Ejnar Niensens mosaikarbejder i Det kgl. Teaters nye scenes portrum – skænket af Frans Schwartz' Legat. Forsiden forestiller H. C. Andersen-gruppen. Bagsiden forestiller Niels Bohr-gruppen.

Udgivet af I. G. Schwartz & Søn Aktieselskab i anledning af selskabets 150 års jubilæum. Trykt hos bogtrykker L. Wichmann, København aktieselskab. Papir: Specialtryk fra De forenede Papirfabrikker. Klicheer udført af reproduktionsanstalten Clichefa, København, bogbinderarbejdet udført af Carl Petersens Enke Aktieselskab.

Trykt i 1500 eksemplarer, hvoraf dette er nr.

554